

Thema

Mensenrechten in het geding

*Mr. Gerrit Holdijk: "Uiteindelijk ligt in het wezen
Gods de hechte basis om willekeur te bestrijden."*

*Dr. Matthijs de Blois: "De rechtspraak reflecteert in toenemende
mate een strijd tussen onverenigbare waarden."*

Zicht

- Zicht, 41e jaargang (2015) nr. 3
- ISSN 0167-2150
- Het tijdschrift *Zicht* is een uitgave van de Guido de Brès-Stichting, het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- *Zicht* stelt zich ten doel de bevordering van een wetenschappelijk verantwoorde bezinning op actuele politieke en maatschappelijke ontwikkelingen, in het licht van de bijbelse grondslagen en reformatorische levensbeschouwing. Het tijdschrift is opiniërend en thematisch van karakter.

Redactie

- Mr. C.A. Everse
- Dr. ir. H. Kievit
- H. Kik
- Ir. J. Maljaars
- Dhr. B. Provoost MSc
- Drs. J.A. Schippers (secretaris en eindredacteur)
- H. van Vliet
- Dr. K. van der Zwaag (voorzitter)

Adviesraad

- Ing. J.J. van Burg MSc
- Mw. E. van Doorn MA
- Mw. R.A. Heijboer
- Drs. A.I. Hoogeveen
- Dhr. J.M. ten Hove MA
- Prof. dr. J.J. Polder
- Drs. J.D. Veldman
- Drs. P.J. Verheij RA

Redactieadres

- Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
Dinkel 7, 3068 HB Rotterdam
E-mail: wi@sgp.nl
Internet: www.wi.sgp.nl

Bestuur Guido de Brès-Stichting

- Prof. dr. H. van den Belt
- Dr. R. Bisschop
- Dr. ir. J.S. van den Brink (secretaris)
- Dr. A. Goudriaan
- Mr. A. Klaassen (voorzitter)
- Dr. J.J. Meuse
- Mw. dr. M. Verduijn
- Prof. dr. ir. W. de Vries
- Dhr. J.J. Zoeteman RA (penningmeester)

Bijdragen en auteursrechten

- Lezersbijdragen zijn van harte welkom. Graag vooraf auteursrichtlijnen en informatie over het redactiebeleid opvragen via het redactieadres.
- De auteursrechten voor de bijdragen in dit tijdschrift berusten bij de uitgeefster. Auteurs schrijven op persoonlijke titel.
- Aanbevolen citeerwijze: *Zicht*, 2015-2, p. 1

Recensies

- Boeken ter recensie zenden aan het bovengenoemde redactieadres.
- Ter recensie aangeboden boeken worden niet getourneerd.

Abonnementenadministratie

- Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
t.a.v. Simone Paul-Cammeraat
Dinkel 7
3068 HB Rotterdam
telefoon 010-7200785
E-mail: wi@sgp.nl
- IBAN: NL93 INGB 0000 526 317 t.n.v. administratie
Zicht te Rotterdam

Abonnementen

- De prijs voor een jaarabonnement bedraagt € 21,50 (vier nummers); studenten/SGP-j leden € 12,50. Een proefabonnement (vier nummers) kost € 15,00. De prijs van een los nummer is € 8,50 (incl. verzendkosten).
- Guido-donateurs zijn automatisch abonnee van *Zicht*. De minimumdonatie bedraagt € 50,00 per jaar; studenten/SGP-j-leden € 25,00. Naast het tijdschrift *Zicht* ontvangen donateurs alle overige publicaties van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- Een abonnement kan elk kwartaal ingaan. Abonnementen en donateurschappen worden jaarlijks automatisch verlengd, tenzij voor 1 december een schriftelijk bericht van opzegging bij de administratie is ontvangen.

Advertenties

- Hoornbeeck-college, afd. secretary support
e-mail: adverterenzicht@sgp.nl
Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar.

Vormgeving en druk

- Grafisch centrum De Toren BV te Nijkerk

Heeft een mens rechten zonder houvast?

Mensenrechten. Een onderwerp dat regelmatig in de kolommen van Zicht aan de orde komt. De aanleiding voor dit themanummer ligt niet in een actuele maatschappelijke discussie, maar betreft een historische gebeurtenis. In 1215 hechtte de Engelse koning Jan zonder Land zijn zegel aan de Magna Carta, een op 'n schapenvel geschreven verzameling bepalingen en rechten waaraan hij zich als koning moest houden tegenover de edelen en andere belangrijke heren in zijn koninkrijk.

De Magna Carta beoogde de rechten van vrije baronnen tegenover de koning te beschermen. Gewone mensen als u en ik waren niet in beeld. Laat staan dat er van kinderrechten of dierenrechten sprake zou zijn. In 800 jaar tijd is er veel veranderd. Zeker als het gaat om grondrechten. Lag in eerste instantie de focus op het versterken van de positie van de burger tegenover de staat, tegenwoordig raken grondrechten ook de relaties tussen maatschappelijke organisaties, bedrijven en burgers onderling. Of dit per saldo een grotere bescherming van vrijheid en rechten oplevert, is maar de vraag. Daarover meer in het vraaggesprek met mr. G. Holdijk en andere bijdragen in dit nummer.

Een essentiële kwestie blijft op welke basis mensenrechten berusten. Wanneer hun grondslag gelegd wordt in de inherente waardigheid van de mens, komen we dan eigenlijk wel uit boven het niveau van een (subjectieve) cirkelredenering? Wanneer mensenrechten op geen enkele externe gezagsinstantie teruggaan, waarom zouden ze dan overal en altijd moeten gelden? Het blijkt dan uiterst moeilijk om te voorkomen dat fundamentele rechten aan bepaalde categorieën mensen worden onthouden, bijvoorbeeld aan ongeboren kinderen, vluchtelingen zonder papieren en gewetensbezwaarde trouwambtenaren. Daarom blijft het van groot belang dat de SGP een bredere erkenning bepleit van de duurzame relatie tussen vrijheid, recht en religie. 'Voor een vrije beweging is een vast steunpunt onmisbaar', aldus Groen van Prinsterer. Een waar woord in het geding om mensenrechten.

Jan Schippers, eindredacteur

‘Een psalm van David.
De HEERE is mijn Herder, mij zal niets ontbreken’
Psalm 23 vers 1

Ds. R. P. van Rooijen, predikant van de hersteld hervormde gemeente Oosterwolde

Herderschap, Koningschap

Het is een interessante vraag: wat is nu een overheid? Waaraan ontleent zij haar bevoegdheden, haar macht? Want bevoegdheid wordt verleend. We lezen dat duidelijk in Mattheüs 21 vers 23: ‘En als Hij in den tempel gekomen was, kwamen tot Hem, terwijl Hij leerde, de overpriesters en de ouderlingen des volks, zeggende: Door wat macht doet Gij deze dingen? En wie heeft U deze macht gegeven?’ Het Griekse woord voor ‘macht’ betekent zoveel als ‘autoriteit’. Daar hebben we het over als we spreken over gezag, overheid en macht. De apostel zegt er

van in Romeinen 13 vers 1 ‘Alle ziel zij den machten over haar gesteld, onderworpen; want er is geen macht dan van God, en de machten die er zijn, die zijn van God geordineerd.’

In 1215 kwam de Magna Carta tot stand, in Engeland. Zij diende om bepaalde vrijheden te waarborgen en was in feite een bepaalde inperking van de macht van de koning. In die Magna Carta staat onder andere: ‘Aan niemand zullen we verkopen, aan niemand zullen we weigeren of vertragen recht of gerechtigheid.’ Kortom: recht en gerechtigheid

zonder aanzien des persoons, het recht is niet te koop, het mag ook niet geweigerd of verstraagd worden. Vandaar dat we nu in 2015 wel spreken over 800 jaar grondrechten, waarbij niet alleen gedacht wordt aan de regeerder, de overheid of de totale maatschappij, maar waarbij ook de enkeling in het zicht komt en zijn rechten tot op zekere hoogte gewaarborgd zijn.

God geeft gezag

De Magna Carta wordt wel de ‘grondwet’ van Engeland genoemd, hoewel zij dat niet is in de gebruikelijke zin van het woord. Dat zij echter belangrijk voor dat land is geweest, staat buiten kijf. Het opmerkelijke in dit geschrift is dat de macht van de koning nader wordt gedefinieerd, beperkt zo u wilt. Vóór die tijd kon de koning zich beroepen op het ‘goddelijk recht’, wat ten diepste betekende dat de koning boven het land en de mensen stond, dat ‘recht’ had hij van God gekregen, daarop beriep hij zich. De ‘baronnen’ van die tijd zorgden er echter na een burgeroorlog voor dat die macht werd beperkt.

Wij hebben echter in de Heilige Schrift zekerder grond. De apostel wijst naar de oorsprong van het gezag: God. We lezen daarover in Romeinen 13, we zien dat ook in het vijfde gebod: ‘Eer uw vader en uw moeder, opdat uw dagen verlengd worden in het land, dat u de HEERE uw God geeft.’ Hier wordt het gezag dus verbonden met het land. Het leven in het land. We zien dat ook in andere plaatsen van de Schrift. Bijvoorbeeld in Deuteronomium 5 vers 33: ‘In al den weg, dien de HEERE uw God, u gebiedt, zult gij gaan; opdat gij leeft en dat het u welga, en gij de dagen verlengt in het land, dat gij erven zult.’ De Heere geeft het gezag, de overheid, ten goede van land en volk, opdat het

Hem zou dienen. Het gezag heeft dus geen doel in zichzelf, maar omdat de Heere het goede met land en volk voorheeft tot Zijn eer.

Herders

In dit verband is het goed om te wijzen op Jeremía 23 of Ezechiël 34, waar de leiders worden vergeleken met herders. In Jeremía 23 vers 1 en 2: ‘Wee den herders die de schapen Mijner weide ombrengen en verstrooien, spreekt de HEERE. Daarom zegt de HEERE, de God Israëls, also van de herders die Mijn volk weiden: Gijlieden hebt Mijn schapen verstrooid en hebt hen verdreven en hebt hen niet bezocht; zie, Ik zal over u bezoeken de boosheid uwer handelingen, spreekt de HEERE.’ En in Ezechiël 34 vers 2: ‘Mensenkind, profeteer tegen de herders Israëls, pro-

Wij hebben echter in de Heilige Schrift zekerder grond. De apostel wijst naar de oorsprong van het gezag: God

feteer en zeg tot hen, tot de herders: Alzo zegt de Heere HEERE: Wee den herders Israëls die zichzelf weiden; zullen niet de herders de schapen weiden?’

De koningen, de regeerders, worden aldus vergeleken met herders. De Heere Zelf is de Opperherder. Hij is ook de Opperkoning. Zo lezen we in Jesaja 6 vers 5: ‘Toen zeide ik: Wee mij, want ik verga, dewijl ik een man van onreine lippen ben, en ik woon in het midden van een volk dat onrein van lippen is; want mijn ogen hebben den Koning, den

www.maf.nl

MAF vliegt voor
Gezondheidszorg in arme landen

Geef uit dankbaarheid!
Red een mensenleven!

€ 15,- Elke vijf minuten stijgt ergens ter wereld een MAF vliegtuig op.
Voor 15 euro kan MAF 3 minuten vliegen.

€ 35,- Dokter Foster wil twee klinieken per dag bereiken met het MAF vliegtuig.
Voor 35 euro kan dokter Foster 35 kilo medicijnen meenemen.

€ 150,- Voor behandeling in het ziekenhuis zijn mensen in bergdorpen afhankelijk van MAF.
Voor 150 euro vliegt MAF 1 patiënt naar het ziekenhuis.

www.maf.nl/geef

Onze nieuwste publicatie
te verkrijgen via:
www.sgp.nl/webshop
of te bestellen via
010-7200785
€ 9,95
(exclusief verzendkosten)

**VOOR EEN GOED BOEK
NIET LANG OP ZOEK!**

Boekhandel R. van der Meijden
Nedereindsestraat 7 – 4041 XE Kesteren
Tel. 0488-482226 (Bgg. 0488-482134)
Email: info@vdmijden-boekhandel.nl

Maandags gesloten

ONTDEK UW GROEIPOTENTIE

ZULLEN WE GROEIEN?

Voor ondernemers,
managers en medewerkers

TOP 7 Klantvragen Bunt Groep

- 1 "Wij willen efficiënter werken en meer winst maken."
- 2 "Hoe dragen we ons bedrijf over aan de volgende generatie?"
- 3 "Ik wil een betere manager worden."
- 4 "Ik loop vast met mezelf."
- 5 "Het loopt niet lekker in ons team."
- 6 "Wij zijn veel te druk."
- 7 "Veranderingen in wetgeving en financiering dwingen ons anders te gaan werken."

Welkom bij Bunt Groep.

Galileilaan 23d, 6716 BP Ede
0318 - 83 02 26
info@buntgroep.nl
www.buntgroep.nl

HEERE der heirscharen, gezien.’ De Heere is Koning. Ook in Psalm 10 vers 16 lezen we: ‘De HEERE is Koning eeuwiglijk en altoos.’ Heel duidelijk komt het koningschap des HEEREN naar voren in de geschiedenis van Israël waar men een koning begeert zoals de andere volken. Door op die wijze een koning te begeren verwerpt men de HEERE, 1 Samuël 8 vers 7: ‘Doch de HEERE zeide tot Samuël: Hoor naar de stem des volks in alles wat zij tot u zeggen zullen; want zij hebben u niet verworpen, maar zij hebben Mij verworpen, dat Ik geen Koning over hen zal zijn.’ ‘Hoor naar de stem des volks’. We beseffen het misschien niet direct, maar deze woorden zijn een oordeel. We worden voor de vraag gesteld: naar wie luisteren wij?

Onderkoning

Aan de andere kant moeten we ook niet vergeten dat de Heere wel ondanks alles Zijn leiding gaf in het zoeken van een koning. Het ging dáár echter mis, toen Saul Zijn eigen weg zonder de HEERE wilde gaan.

Wie daarentegen goed heeft beseft dat hij in feite onderkoning was, was David. We zien dat in de zogenaamde Koningspsalmen 23 en 24. De HEERE is zijn herder, de HEERE der heirscharen is de Koning der ere.

Wat een voorrecht als een koning mag weten dat hij zelf in alles de Heere nodig heeft, dat hij mag zien dat de Heere zorgt en dat hij op zijn beurt heeft te zorgen voor land en volk. ‘Opdat het u welga in het land, dat u de HEERE, uw God, geven zal’, zo lezen we in Deuteronomium 5. De heersers uit Jeremia 23 en Ezechiël 34 schoten tekort, zij hoeden de schapen niet, maar zorgen voor zichzelf.

Dit komt ook naar voren in het Plakkaat of de Acte van Verlattinghe uit 1581 waarbij Philips II afgezet werd als Heer der Nederlan-

‘Hoor naar de stem des volks’. We beseffen het misschien niet direct, maar deze woorden zijn een oordeel. We worden voor de vraag gesteld: naar wie luisteren wij?

den, omdat hij niet zorgde voor de schapen. ‘De onderdanen zijn niet door God geschapen tot behoefte van de vorst (...) maar de vorst om de onderdanen. Een vorst heeft te regeren en voor te staan en lief te hebben als een vader zijn kinderen en een herder zijn schapen, die zijn lijf en leven zet om ze te bewaren.’

Onderdaan

Een regeerder is pas echt ‘overheid’ als hij allereerst ‘onderdaan’ is van de Koning der koningen. David mocht dat weten. De Heere regeert. Ook over ons. Koning of onderdaan. Maar zijn wij onderdanen van het Koninkrijk dat geen einde zal hebben? Kennen wij dé Koning, de Messias, de Christus: Jezus? Hebben we iets van Zijn heerlijkheid gezien en zijn we voor Hem neergevallen? Door Zijn werk is er de ware gerechtigheid, die we nodig hebben voor tijd en eeuwigheid beide. Weten wij van de verzoening door Zijn bloed door de toepassende werking door de Heilige Geest? Zoekt eerst het Koninkrijk Gods en Zijn gerechtigheid. Al het andere zal u worden toegeworpen. De Heere geve u zo Hem als Herder, als Koning te mogen kennen; dan zal u niets ontbreken, in het eeuwige land, het eeuwige Koninkrijk dat de Heere geeft.

Als je met een SGP'er van gedachten wilt wisselen over grondrechten, de grondslag ervan en ontwikkeling daarin, bij wie kun je beter terecht dan bij de jurist in hart en nieren Gerrit Holdijk aan de Oudedijk in Uddel? Vanwege het grote belang van de zaak stemde hij, ondanks zijn ziekte, graag in met een gedachtewisseling over dit onderwerp. Begin september toog ik daarom op een vrijdagmorgen richting het hart van de Veluwe.

Door drs. Jan Schippers, directeur Wetenschappelijk Instituut voor de SGP

'Macht moet gebonden zijn aan hoger recht'

Vraaggesprek met mr. G. Holdijk, senator in ruste

In juni dit jaar nam Holdijk na 25 jaar afscheid als lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Hij staat bekend als een man met een diep en breed historisch besef. Bij binnenkomst in de woonkamer wordt dat meteen bevestigd, want op tafel ligt een antiquarisch boekje uit 1604: *Het gereformiert landrecht van de Veluwe en de Veluwezoom*. Holdijk licht de inhoud van het oude geschrift toe: 'Dit boekje bevat het door de gewestelijke Staten vastgelegde (privaat)recht dat gold

voor die delen van de Veluwe waar geen stadsrecht of het recht van vrije heerlijkheden van kracht was. Vandaar het woord 'landrecht' in de titel. Het gaat om gewoonterecht dat werd gefixeerd en omgezet in overheidsrecht. De eerste sporen van de invloed van de hervorming, bijvoorbeeld in het huwelijksrecht, zijn erin aan te wijzen, - al betekent 'gereformiert' in de titel gewoon 'herzien'. De Staten hadden Filips II in 1581 afgezworen. Door het vastleggen van het

landrecht wilde men voorkomen dat een eventuele nieuwe landsheer de pas verworven rechten en vrijheden weer teniet zou doen.'

Magna Carta: mensenrechtenverdrag avant la lettre?
Dat was 1604. We gaan nog verder terug in de tijd. Geen vierhonderd, maar achthonderd jaar. In 1215, om precies te zijn op 15 juni, kwam de *Magna Carta* tot stand. Het document wordt gekoesterd als ware het de icoon van alle grondrechten. Volgens Holdijk is het onterecht om de *Magna Carta* als een eerste mensenrechtenverdrag op te voeren. 'Dan maak je van het oude document heel iets anders. Want het was in feite een vredesverdrag ter verzoening van de politieke crisis tussen de Engelse koning Jan zonder Land en de baronnen.'

De cultuur en samenleving in Europa waren acht eeuwen geleden totaal anders dan nu.

'Dat bemerk je vrij snel wanneer je het document gaat lezen', stelt Holdijk. 'Meteen al in artikel 1 van de *Magna Carta* worden God en de Kerk genoemd. Hoe vanzelfsprekend het toen was om God ter sprake te brengen in een belangrijk politiek document, zo vanzelfsprekend is het tegenwoordig om Zijn Naam in de politiek te verzwijgen. Vergelijk de discussie ruim tien jaar terug rondom de zogenoemde Europese Grondwet. In een voorgestelde preambule werden de Verlichting en het humanisme vermeld als bepalend voor de Europese cultuur. Maar God en het christendom werden daarin een plaats ontzegd.'

Godsdienst is niet neutraal, zorgt voor conflict en hoort daarom achter de voordeur, zo vinden veel politici en denkers tegenwoordig.

'Godsdienst wordt in onze tijd en samenleving primair beschouwd als een private gelegenheid. In het publieke domein doen

Gerrit Holdijk

Mr. G. Holdijk werd op 17 november 1944 geboren te Uddel. Na het gymnasium-A te Apeldoorn, studeerde hij notariaat en rechten aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Van 1972 tot 2010 was hij beleidsmedewerker 'juridische en moeilijke zaken' van de SGP-fractie in de Tweede Kamer. Daarnaast voerde hij een zelfstandige juridische adviespraktijk. Van 1976 tot 1978 vervulde hij de functie van studiesecretaris voor de SGP. Van 1987 tot 2011 had Holdijk zitting in de Provinciale Staten van Gelderland. Van 1986 tot 1987 en van 1995 tot 2015 was hij lid van de Eerste Kamer, vanaf 1995 als voorzitter van de SGP-fractie. Tot en met 2009 was hij 33 jaar lang als lid c.q. voorzitter betrokken bij de redactie van het tijdschrift 'Zicht'. Van 1980-1996 maakte hij deel uit van het bestuur van de Guido de Brès-Stichting. Verder was de heer Holdijk onder meer jarenlang redactielid van 'Wapenveld', het orgaan van de RRQR en is hij lid van het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk. Gerrit Holdijk is gehuwd met Leny Groen, samen hebben zij een dochter, een zoon en twee kleinkinderen.

God en godsdienst er voor velen niet meer toe. Denk echter niet dat dit een kwestie van neutraliteit is. Beslist niet. Want het open mensbeeld waar de Magna Carta van uitgaat, is in de moderne mensenrechtenverklaringen ingewisseld voor een gesloten mensbeeld. In onze cultuur wordt de mens verengd tot zijn natuurlijke bestaan, afgekapt van een buitenmenselijke of bovennaatuurlijke categorie. Intussen is het van belang om te blijven benadrukken dat ook dit gesloten mensbeeld berust op een religieuze overtuiging, op een niet rationeel te verklaren uitgangspunt, een seculier geloof dat in onze tijd ideologische trekken krijgt.'

Volgens de Engelse premier Cameron heeft de Magna Carta de weg geplaveid voor de rechtsstaat.

'Voor die stelling refereert hij waarschijnlijk aan artikel 39 uit de Magna Carta. Dat is inderdaad een fundamentele bepaling die zich uitsprekt tegen willekeurige machtsuitoefening. Dit artikel kun je inderdaad zien als een aanzet tot een mensenrecht. Maar ook niet meer dan dat.' Holdijk typeert het recht op een eerlijk proces zoals dat in dit artikel wordt omschreven als een basisprincipe van de rechtsstaat. 'De overheid mag niet op een willekeurige wijze inbreuk maken op basale vrijheidsrechten van haar burgers. In het voorjaar van 2012 heb ik daarom de motie van collega Lokin-Sassen mede ondertekend, waarin bij de regering erop wordt aangedrongen om in de Grondwet een artikel op te nemen dat voorziet in een algemeen recht op een eerlijk proces voor een onafhankelijke en onpartijdige rechter.'

'Naast het recht op gewetensvrijheid zie ik het recht op een eerlijk proces als het meest fundamentele mensenrecht. De motie is ook

aangenomen door de Eerste Kamer. Mijn opvolgers moeten maar goed letten op de uitvoering ervan.'

Hoe ziet u de actuele betekenis van de Magna Carta?

'Het belang ervan is denk ik vooral daarin gelegen dat de notie van vrijheid die je in het eeuwenoude document aantreft, tegenwoordig helaas sterk bekneeld wordt door het gelijkheidsbeginsel. Doordat gelijkheid als universeel principe op alle relaties wordt toegepast en volgens niet weinigen in alle situaties tot gelding moet worden gebracht, verkommert de rechtsstaat. De dwang van koning Jan zonder Land, waartegen de opstellers van de Magna Carta zich kantten, komt sluipenderwijs en weliswaar in een wat andere vorm, maar wel steeds manifester terug. Dat baart me zorgen, want het leidt tot niets minder dan een verwording van de rechtsstaat.'

Deze verwording is zeker niet in één dag ontstaan.

Waar ligt volgens u het omslagpunt?

'Oorspronkelijk richtte het gelijkheidsbeginsel zich tot de rechtstoepasser, dat wil zeggen de rechters en de bestuurders. Zij waren verplicht burgers in gelijke gevallen gelijk te behandelen. Naderhand – zie met name de Grondwetwijziging van 1983 – is het ook van toepassing verklaard op de wetgever. Daardoor is de reikwijdte niet langer beperkt tot de (verticale) verhouding van burger en staat, maar dringt het gaandeweg steeds verder door tot in de (horizontale) onderlinge verhoudingen tussen burgers en instellingen in de samenleving. Ook ondernemers hebben ermee te maken. Denk aan het geschil over de bakker die ook een bruidstaart moet leveren wanneer het een homohuwelijk betreft. Via de band van een beroep op non-dis-

criminatie, ontstaan er meer botsingen tussen grondrechten, waarbij de klassieke vrijheidsrechten het onderspit delven en worden ingesnoerd.'

Speelt hierbij op de achtergrond een veranderd mensbeeld mee?

'Zeker. Op de achtergrond van de Magna Carta staat de toen heersende gedachte dat God alle mensen geschapen heeft. Dit betekent dat onze zelfbepaling en zelfkennis niet losstaan van onze Godskennis. In het denken vandaag de dag domineert een ideologisch geladen – kantiaans – mensbeeld. Hierin staat de mens centraal als een autonoom individu met een eigen aard of aangeboren natuur, uitgedrukt als de intrinsieke waarde van de mens ofwel de inherente menselijke waardigheid. Dit mensbeeld en de ermee verbonden visie op de samenleving wordt breed gedeeld en daardoor valt het velen niet op hoezeer vooringenomen ideologisch bepaald denken daarbij een rol speelt.'

De SGP legde in het verleden een overwegend sceptische, soms zelfs negatieve houding ten opzichte van mensenrechten aan de dag. Tegenwoordig komt de SGP op voor vervolgte christen, en beroept zich daarbij op mensenrechten.

'Inderdaad heeft de wat negatief getoonzette benadering plaats gemaakt voor een meer pragmatische benadering. Er is in de hedendaagse SGP-benadering duidelijk meer ruimte gekomen voor een beroep op grondrechten en mensenrechten. En dat niet alleen ten bate van vervolgte christenen in andere landen. Zo ging het hoofdbestuur van de SGP enige jaren geleden in beroep bij het Europese Hof voor de Mensenrechten in Straatsburg en baseerde zich daarbij op bepalingen in het Europees Mensenrechtenverdrag. Deze ontwikkeling in de SGP kun je niet los zien van de maatschappelijke context. In de jaren '70 van de vorige eeuw werd het politieke debat veel pregnanter gevoerd op basis van ideologische argumenten. Dat is tegenwoordig niet meer zo, al doet ideologie er zeker

Senator Holdijk voert het woord

Uit de maidenspeech, 1 juni 1986: Zo is het zo dikwijls in ons leven en ook in de politiek: Wij kunnen soms ongeveer aangeven hoe het niet moet, maar het is veel moeilijker om te zeggen hoe het idealiter wel zou moeten. Die wetenschap, die ervaring noopt onzes inziens tot terughoudendheid. Daar komt bij dat wij soms wel duidelijk de nadelen van de huidige situatie kunnen aangeven, maar betrekkelijk weinig zekerheid kunnen verschaffen omtrent de nadelen van de voorgestelde oplossingen.

Uit de afscheidstoespraak, 2 juni 2015: Als vertrekkende leden past ons de grootst mogelijke terughoudendheid als het gaat om adviezen voor de blijvers en de nieuwe leden. De nieuwe Kamer mogen wij in elk geval wijsheid en bezonnenheid toewensen en dat men zowel de constitutionele en staatsrechtelijke ruimte alsook de grenzen van de grondwettelijke bevoegdheden nauwgezet zal bewaken. Meer inhoudelijk hopen wij dat de Kamer de rechtsstaat zal koesteren en niet zal vergeten dat een bloem die van haar wortels is afgesneden geen lang leven is beschoren.

toe. Tegelijk zijn er grote veranderingen opgetreden in de rechtsontwikkeling, zowel nationaal als internationaal. Het zou niet goed zijn wanneer de SGP zich hiermee niet zou verstaan en in een geheel andere context, zonder heroverweging, nog steeds voor dezelfde benadering zou kiezen.'

Is het een teken aan de wand dat het recht op godsdienstvrijheid in onze samenleving meer en meer onder druk komt te staan?

'De essentie van het recht op vrijheid van godsdienst en geweten is dat dit vrijheidsrecht ruimte wil scheppen voor de diepste overtuigingen van een mens', zo poneert Holdijk. Waarom is dit van belang? 'Wel, in een democratische rechtsstaat zoals wij die kennen, gaat het erom dat ieder vanuit de eigen levensvisie kan bijdragen aan de oordeelsvorming over politieke kwesties. Godsdienst en levensbeschouwing kleuren iemands zienswijze op het leven en de samenleving. Ik zou zeggen dat het een *conditio sine qua non* is voor een rechtsstaat dat die ruimte er móet zijn. Je kunt niet met een beroep op het recht op vrijheid van godsdienst de godsdienstvrijheid van anderen verbieden. Het genot van een vrijheidsrecht door de één, mag het genot van de ander niet uitsluiten. Daarmee is tegelijk gegeven dat mensenrechten nooit absoluut zijn en dus een beperking impliceren.'

Toch komt u niet uit bij een relativistisch standpunt dat er nu eenmaal vele opvattingen over waarheid zijn, ofwel dat ieder zijn eigen waarheid mag hebben. Kunt u dit verhelderen?

'Ik geloof, dat wil zeggen dat ik er vast van overtuigd ben, dat er maar één waarheid is; de Waarheid die God in Zijn Woord openbaart aan mensen. In Zijn Zoon Jezus Chris-

tus wendt Hij Zich genadig naar ons toe. Er is onder de hemel geen andere Naam gegeven tot verlossing. In dit exclusieve, voluit christelijke waarheidsbegrip berust niet alleen mijn geloofsovertuiging, maar daarop baseer ik ook mijn politieke overtuigingen. Tegelijk ben ik als SGP'er diep ervan doordrongen dat in de context van de democratische rechtsstaat die exclusieve waarheid niet publiek tot gelding kan worden gebracht. Wringt dat? Jazeker. Ieder voelt wel de spanning in dit standpunt. Maar ik mag toch óók geloven dat de context waarin wij leven, werken en getuigen niet uit de lucht is komen vallen? Zij is historisch gegroeid en gaat niet buiten Gods voorzienigheid om.'

Het klinkt als een paradox dat het behouden van deze spanning SGP'ers vermag te bevrijden van krampachtigheid en behoedt voor fanatisme.

'Het is van belang om helder vast te houden aan het grote onderscheid tussen de objectief gegeven openbaring van Gods gerechtigheid en de gebrekkige, want subjectieve neerslag daarvan in menselijke rechtsstelsels. Zo'n stelsel en een politieke visie daarop schieten altijd tekort en zijn dus immer principieel voor verbetering vatbaar – alleen al om te vermijden dat zo'n stelsel of visie en de regels of standpunten die daarbij horen in strijd komen met de Bijbelse gerechtigheid. Het ultieme ankerpunt is dit: God is vrij van willekeur. Uiteindelijk ligt in het wezen Gods de hechte basis om willekeur en absolutistische ontsparingen van politieke machthebbers met al wat in ons vermogen ligt te bestrijden. De geestelijke armoede van onze tijd is dat we het recht losmaken van Gods gerechtigheid. Als je dat doet, val je uiteindelijk terug op de vraag: wat vindt de meerderheid ervan?'

Is het verkeerd dat een Kamermeerderheid wetgeving vaststelt? Hoe ziet u de democratische rechtsstaat?

‘Het concept van de democratische rechtsstaat is zeer waardevol. Laat ik dat voorop stellen. Vervolgens ben ik als jurist en als christen verplicht om alert te zijn op het paradoxale karakter van dit concept. Terwijl de rechtsstaat met zijn grondrechten gericht is op bescherming van minderheden tegen dwang en willekeur, is de democratische besluitvorming gebaseerd op de meerderheidsregel. Immers, zonder meerderheid geen beslissing. Echter, die meerderheid vormt een bron van dwang en machtswillekeur. Dat moeten we ons voortdurend realiseren.

Ik zie twee tendensen waardoor die bescherming van minderheden gevaar loopt. De eerste is de reeds genoemde ontwikkeling waarin het primaat verschoven is van de vrijheid naar de gelijkheid. De tweede tendens is dat ons politieke stelsel steeds meer ‘verdemocratiseert’. Dat gaat ten koste van stabiliserende en corrigerende monarchale en aristocratische aspecten. Democratie – vaak versmald tot de regel dat de meerderheid beslist - wordt door velen gezien als de hoogste norm, als een doel in zichzelf. Dat is een hoogst bedenkelijke ontwikkeling, omdat zij kan onttaarden in een pervertering van de democratische rechtsstaat.’

Waarin manifesteert zich deze bedreiging en wat kunnen we ertegen doen?

‘Dan denk ik aan het verder terugdringen van de rol van de Koning bij de kabinetsformatie en het regelmatig terugkerende pleidooi voor afschaffing van de Eerste Kamer. Worden we daar iets wijzer van? Leidt dat tot betere wetgeving en bestuur? Integendeel. We moeten ferm uitdragen dat het juist heel

gezond is wanneer politici, die zich vaak door de waan van de dag laten (mis)leiden, gecorrigeerd kunnen worden door een monarchaal contragewicht dat veel meer rekening houdt met de lange termijn en het algemeen belang. Juist de leden van de Eerste Kamer hebben de opdracht enige afstand te houden van partijpolitieke overwegingen en wetgevingsvoorstellen op hun kwaliteit te toetsen door deze in een breder verband te plaatsen.’

‘Ook de rechterlijke macht zie ik als een aristocratisch aspect van ons bestel. Ik bedoel daarmee dat zij bewust op afstand is geplaatst van het partijpolitieke gebeuren. Rechters moeten zich in mijn visie niet primair laten leiden door de rechtscultuur, door de heersende opinie van het moment. Met alle waardering die ik zeker heb voor de democratie, toch is zij geen doel in zichzelf en zeker niet het einde van alle tegenspraak. Daarom ben ik een warm pleitbezorger van een evenwichtig politiek stelsel, waarin monarchale, aristocratische en democratische aspecten met elkaar verweven zijn, zodat deze elkaar kunnen corrigeren en het risico van dwang en willekeur wordt verminderd.’

Ondermijnt de Eerste Kamer haar bestaansrecht door zich in politiek opzicht te profileren?

‘Voor mij is dat een retorische vraag’, glimlacht Holdijk. ‘Het is van groot belang om niet onvoorzichtig om te gaan met onze instituties. Een kabinet valt of staat met de steun die het geniet van een meerderheid in de Tweede Kamer. Dat is de afgesproken regel in ons bestel. Die institutie moeten we niet ineens veranderen als dat in ons straatje te pas komt. Heeft een coalitie geen meerderheid van geestverwante fracties in de Eerste

Kamer, dan nog moet het land wel bestuurd worden en bestuurbaar blijven. Vanuit die houding heb ik als volksvertegenwoordiger deel uitgemaakt van de Eerste Kamer, met als hoofdopdracht om het algemeen belang te behartigen. Ik zetelde niet primair voor het partijbelang in dat college. Uiteraard benaderde ik wetgevingsvoorstellen vanuit mijn levensvisie, mijn zicht op de samenleving. Daarin wist ik mij hartelijk verbonden met mijn partijgenoten aan de overzijde van het Binnenhof. Maar ik liep niet aan een partijpolitiek lijntje. Dat ligt ook geheel niet in mijn aard, zeg ik er eerlijkheidshalve bij.’

Bij uw afscheid van de Eerste Kamer benadrukte u als haar hoofdtaak dat zij moet opkomen voor de rechtsstaat en de wortels daarvan. Wilt u dit nader toelichten?

Holdijk stelt allereerst dat ‘de’ rechtsstaat niet bestaat: ‘De ene rechtsstaat is de andere niet. Hij staat niet los van specifieke, nationale historische en culturele ontwikkelingen. Ook is de geopolitieke situatie van een land van invloed. Wat Nederland betreft, kun je de totstandkoming en vormgeving van ons politieke bestel niet verklaren zonder het christelijke denken over politiek, waarvan de kerkvader Augustinus een van de grondleggers is. Als je de rechtsstaat losnijdt van zijn verworteling in het christelijk geloof, dan krijgt hij geen voeding meer en vergroeit of verkommert hij.’

De rechtsstaat fungeert volgens Holdijk tegenwoordig als het normatieve kader van de democratie. ‘Dit verklaart dat veel beroepen op de rechtsstaat met een hoog moreel karakter vaak opportunistisch-politiek van aard zijn. Wensen en eisen van pressiegroepen worden in de vorm gegoten, gepresen-

Beeld: *Reformatorisch Dagblad*, Henk Visscher

teerd en bepleit als mensenrechten. Zelfs rechters gaan daarin mee, zonder zich te bekommeren om de *trias politica*. Het is niet juist om de inhoud van de rechtsstaat los te wrikken van de rechtsorde waarop de staat is gefundeerd en waardoor hij wordt begrensd. De staatsmacht moet gehouden en gebonden zijn aan hoger recht, verankerd in trouw en waarheid.’

RietvelddeJong RietvelddeJong
 accountants en belastingadviseurs interim consultancy

Burgemeester Uilkenstraat 24
 2861 AE Bergambacht
 Telefoon: 0182 – 64 54 54
 Fax: 0182 – 35 76 55

UW BEDRIJF IS ONZE ZORG!

De administratieve dienstverlener voor kerken en instellingen

- Het geheel of gedeeltelijk verzorgen van de financiële administratie
- Salaris- en / of traktementsberekeningen
- Debiteuren- en crediteurenadministratie
- Ledenadministratie en geldvererving
- Opmaken en controleren van jaarverslagen
- Opstellen accountantsverklaringen
- Financiële advisering
- Administratieve ondersteuning op locatie
- Zorg- en verzuimverzekeringen
- Internetboekhouden

Een hele zorg minder...

Hoofdkantoor Kon. Wilhelminalaan 23
 Postbus 675 • 3800 AR Amersfoort • Telefoon (033) 467 10 10

www.kkgkka.nl

ECM dialogo

Organisatieprocessen ingewikkeld?

Met educatieprogramma's op maat werken we aan de professionalisering van (uw) medewerkers. Georganiseerde intervisie, regionale kennisafels en nieuw elan geven aan competenties van leidinggeven en persoonlijke geloofwaardigheid? *ECM dialogo heeft het!*

Postbus 100 | 8080 AC Elburg
 t (0525) 66 16 97 | www.ecmdialogo.nl

VAN LAAR REKLAME | GROOT FORMAAT PRINTS

SCHAAL 1:1 OF GROTER?

ONTWERP & REALISATIE VAN:

- | Autobeleettering | Reklameborden | Gevelreklame |
- | Lichtreklame | Bouwborden | Drukwerk | Reklamezulen |
- | Promotiekleding | Relatiegeschenken | Groot formaat prints |
- | Presentatiesystemen | Vlaggen- en vlaggenmasten |

VAN LAAR
 REKLAME

Bellstraat 15 | 3771 AH Barneveld
 (T) 0342 - 400 968 | (F) 0342 - 400 469
 (E) info@vanlaarreklame.nl | (I) www.vanlaarreklame.nl

Diefstal door de overheid

Dat grondrechten onlosmakelijk verbonden zijn met de politieke gereformeerde traditie blijft vaak onderbelicht. We zijn niet zo vertrouwd met het denken vanuit 'rechten', ook niet in politiek-maatschappelijk opzicht. Dat is onterecht, zoals blijkt uit preken van de bekende ds. Bernardus Smijtegelt (1665-1739).

Als Smijtegelt de verhouding tussen overheid en burgers weergeeft, omschrijft hij die als een contract. "De onderdanen staan met de regenten, en de regenten met de onderdanen in een contract", zegt hij letterlijk. Dat werkt hij nader uit als hij het heeft over 'landdieverij' door de overheid. "Wat is dat?", vraagt hij. "Dit: er zijn bijvoorbeeld burgers die met elkaar een samenleving vormen. Zij nemen enkelen uit hun midden, stellen een contract op, en zeggen: overeenkomstig deze vrijheden willen wij geregeerd worden. Kan daar landdieverij in begaan worden? Waarin bestaat die dan, zult u vragen? Hierin: als burgers en ingezetenen van een land regenten kiezen en daarbij vrijheden en voorrechten bedingen, moeten de regenten die nakomen. Doen zij dat niet, dan begaan zij een diefstal."

Natuurlijk heeft de overheid het recht belastingen te heffen en plichten op te leggen, maar alleen voor zover die nodig zijn. Zij moet de lasten van de onderdanen zoveel mogelijk verlichten. "De schapen zijn de wol schuldig, maar niet de huid", zo vat hij treffend samen. Opmerkelijk is ook de passage die hij wijdt aan de oorsprong van het overheidsgezag. "Wie draagt het zwaard?", vraagt hij de regenten. "U zult zeggen: wij." "Ja, dat weten wij wel!" antwoordt hij, "maar wie heeft het u gegeven? God en het volk."

Met dergelijke uitlatingen onderstreepte hij de wederkerige verantwoordelijkheid tussen overheid en volk en verwoordde hij het bestaansrecht voor enkele fundamentele grondrechten en het overheidsgezag.

Roelof Bisschop, Tweede Kamerlid

De hertaalde citaten zijn ontleend aan Smijtegelts catechismusverklaring, *Des christens eenige troost in leven en sterven*, Zondag 39 (over het vijfde gebod) en Zondag 42 (over het achtste gebod), en aan *Des christens heil en cieraet* (25e preek).

Grondrechten van toen tot nu

- **Inspiratiebronnen voor grond- en mensenrechten**
- De notie dat alle mensen gelijkwaardig zijn, is te vinden in het confucianisme, de filosofie van de Stoa en in de Bijbel. In de koningswet in Deuteronomium 17 wordt de macht van de koning beperkt.

- **Engelse Magna Carta**
- Vredesverdrag waarin de macht van de Engelse koning werd beperkt. Wordt gezien als voorloper van latere grondrechten.

- **Unie van Utrecht**
- Verdrag tussen de Zeven Nederlanden, waarin het recht op gewetensvrijheid wordt omschreven (in artikel XIII).

- **Engelse Petition of Right**
- Gerechtig document waarin wordt vastgelegd dat de koning specifieke rechten van zijn onderdanen moet respecteren.

- **Engelse Bill of Rights**
- Het basisdocument voor de Britse democratische parlementaire monarchie.

- **Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring**
- Geboorteakte van de Verenigde Staten van Amerika; toenmalige kolonies verklaarden zich onafhankelijk van Groot-Brittannië.

- **Franse Declaration des Droits de l'Homme et du Citoyen**
- Verklaring over democratie en vrijheid die berust op denkbeelden van de Verlichting en Franse Revolutionairen.

1791

- **Amerikaanse Bill of Rights**
- Verzamelnaam voor de eerste tien amendementen op de Amerikaanse Grondwet waarin persoonlijke vrijheidsrechten van burgers worden gegarandeerd.

1795

- **Verklaring der Rechten van den Mensch en van den Burger**
- Eerste Nederlandse verklaring over de grondrechten van mensen.

1948

- **Universele Verklaring van de Rechten van de Mens**
- Plechtige verklaring waarin lidstaten van de Verenigde Naties de basisrechten van alle mensen hebben omschreven. Verklaring is de basis van de VN.

1950

- **Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens**
- Verdrag van Europese staten waarin rechten van mensen zijn vastgelegd. Landen als Rusland en Armenië zijn ook partij bij dit verdrag. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens oordeelt over mensenrechtenschendingen.

1961

- **Europees Sociaal Handvest**
- Een verdrag waarin rechten en vrijheden van mensen zijn vastgelegd welke moeten worden gerespecteerd door de staten die het ondertekend hebben.

1983

- **Herziening van de Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden**
- Voor het eerst bevat de Nederlandse grondwet een grondrechtencatalogus vervat in de artikelen 1 tot en met 23. Eerder stonden de grondrechten verspreid in de Grondwet.

2000

- **Handvest van Grondrechten van de Europese Unie**
- Een document dat de grondrechten van de burgers van de Europese Unie opsomt; de werkingskracht is beperkt tot de EU-lidstaten.

Het tij voor gelovigen is niet gunstig. De ruimte voor religie in het publieke domein is vanaf de jaren 60 van de vorige eeuw flink ingeperkt. Orthodoxe godsdiensten worden meer en meer beschouwd als een bedreiging voor de democratische rechtsstaat. 'Steeds vaker worden orthodoxe protestanten geconfronteerd met een seculiere meerderheid die haar rechten en vrijheden op cruciale onderdelen niet respecteert, laat staan deze waarborgt.'

Dr. Henk A. Post, onderzoeker en gespecialiseerd in conflicten tussen grondrechten

'Pluriformiteit niet onderdrukken maar respecteren'

In de moderne samenleving waarin we leven, komen botsingen van grondrechten veelvuldig voor. Deze botsingen zijn onderdeel van een maatschappelijke ontwikkeling die een bedreiging vormt voor de vrijheidsrechten van orthodoxe gelovigen. Wij leven in een conflictsituatie. De aard van dit conflict wil ik toelichten door achtereenvolgens aandacht te besteden aan: de ontwikkeling van de samenleving die leidt tot het ontstaan van botsing van grondrechten, de aard van

deze botsing met bijzondere aandacht voor de vrijheid van godsdienst, de wijze waarop de rechtsstaat met de botsing van grondrechten omgaat en de betekenis daarvan voor de vrijheidsrechten van orthodoxe gelovigen.

Verzuiling

Het oudste vrijheidsrecht dat we kennen, is de vrijheid van godsdienst. Godsdienstvrijheid is een fundamenteel kenmerk van de

moderne rechtsstaat, die wordt aangeduid als democratische rechtsstaat. Zij is een klassiek vrijheidsrecht, dat al in 1579 bij de Unie van Utrecht aan de Nederlandse burgers werd toegekend, zij het nog in een beperkte zin. De inhoud en reikwijdte van godsdienstvrijheid heeft de eeuwen door conflictstof gegeven. Een betrekkelijk vreedzame periode was die van de verzuiling van circa 1870 tot 1960. In deze periode kende Nederland een relatief beperkte pluriformiteit in levensovertuiging en was sprake van een grote mate van consensus over de publieke moraal. Nederland was een door het christendom gestempelde natie. De verzuiling bood een vorm van vrijwillige segregatie langs religieuze en politieke lijnen. De metafoor die daarvoor is ontwikkeld, is die van de zuil. De verzuiling bevorderde dat de diverse levensbeschouwelijke stromingen elkaar een zekere ruimte gunden in de publieke sfeer. Er bestonden alleen minderheden en zij hielden elkaar in evenwicht. Kenmerkend voor de verzuiling was het grote belang van de collectieve dimensie van de identiteiten van burgers. Het leven vond in belangrijke mate plaats binnen een gemeenschap met een onderscheiden identiteit. Een belangrijke dimensie van iemands persoonlijke identiteit was de identiteit van de collectiviteit waartoe hij/zij behoorde.

Ontzuiling

In de erop volgende periode van ontzuiling, waarin de Nederlandse samenleving verder moderniseerde en seculariseerde, werd godsdienst steeds meer gezien als een verschijnsel dat onbelangrijk en aan het verdwijnen is. Oude(re) waarden verloren aan betekenis en nieuwe(re) waarden wonnen aan belang of kwamen tot ontwikkeling, waaronder

vrouwen-, homo- en kinderrechten. Nederland is door de ontzuiling vanaf de jaren 1960, de voortgaande secularisatie en de migratie een land geworden waarin de rol van godsdienst in de publieke ruimte sterk is veranderd. De ontzuiling is mede een gevolg van de secularisatie, en is mede een oorzaak van secularisatie. In de afgelopen zestig jaar heeft zich een proces van secularisatie voltrokken, in de zin van ontkerkelijkking, afnemende invloed van kerk en religie op de samenleving, afnemende kennis van en antenne voor religieuze overtuigingen onder burgers en politici, en een niet langer dominante positie van christelijke partijen in de politiek. Deze processen zijn gepaard gegaan met het construeren van een seculiere nationale identiteit en een sterke toeneming van de levensbeschouwelijke pluriformiteit onder de burgers.

Controverses

In het bijzonder in deze eeuw hebben ontzuiling, secularisatie, migratie en individualisering geresulteerd in aangescherpte en nieuwe controverses over de vrijheid van godsdienst. Daarbij komt dat door de opkomst van de islam godsdienst door velen wordt geassocieerd met geweld of tenminste met onderdrukking. Velen zien godsdienst als een bedreiging voor de democratische rechtsstaat. Maar daarbij denkt men behalve aan orthodoxe moslims ook aan orthodoxe protestanten. Men verwijt orthodoxe gelovigen in het bijzonder dat zij zich verzetten tegen het gelijkheidsbeginsel en dat zij discrimineren. Orthodoxe gelovigen beroepen zich daarentegen op geloofsvoorschriften voor hun normen en gedragingen, en de concretisering van hun identiteit. De afgenomen tolerantie rond uitingen van religie

heeft het zich voordoen van conflicten bevorderd en heeft het debat geïntensiveerd over de betekenis en het gewicht van het klassieke grondrecht op godsdienstvrijheid. Een seculiere meerderheid voelt zich ongemakkelijk bij het bepalen van haar houding tegenover religieuze minderheden en wil hun rechten beperken om hun religie te belijden in afwijking van door de meerderheid aangehangen waarden en ter bescherming van rechten van burgers met een andere overtuiging. Religieuze minderheden zien zich daartegenover geconfronteerd met een seculiere meerderheid die hen onder druk zet zich aan te passen tegen de eigen overtuiging in. Zij willen hun individuele en collectieve identiteit bewaren. Zij ervaren een geestelijke strijd en verzetten zich tegen de eisen van de seculiere meerderheid en tegen de beperking van hun grondrecht op vrijheid van godsdienst.

Religieuze praxis

Godsdienstvrijheid vloeit voort uit eerbiediging van de menselijke waardigheid en de erkenning dat alle mensen daarom gelijke rechten hebben. Tot de vrijheid van godsdienst behoort het onderhouden van voorschriften, zowel door religieuze als seculiere burgers, zowel individueel als collectief. Artikel 9 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM) spreekt van de vrijheid de religie of levensovertuiging te belijden door 'het onderhouden van geboden en voorschriften'. Individuen onderhouden op grond van hun overtuigingen geboden en voorschriften. Dit onderhouden of naleven vindt veelal plaats in gemeenschapsverband. In de Engelse tekst van artikel 9 EVRM staat voor 'het onderhouden van gebo-

den en voorschriften' alleen het woord *observance*. Dit woord is te vertalen met: in acht nemen, naleven, eerbiedigen van. Dit in acht nemen, naleven of eerbiedigen van heeft betrekking op praktijken en rituelen. Het uitvoering geven aan voorschriften of regels noemt men wel een *praktijk* of *praxis*. Gelovigen onderhouden voorschriften. Dit impliceert dat een religieuze praxis een normatief karakter heeft. Een hieraan verwante term is *ritueel*. Een ritueel is een geheel van overgeleverde gebruiken. Iemands dagelijkse ritueel is zijn vaste patroon van handelingen. Men spreekt bijvoorbeeld ook van een begrafenisritueel, dat wil zeggen, dat de begrafenis plaatsvindt op de wijze die de traditie vereist.

Beperkingen

De vrijheid van godsdienst is vastgelegd in het Nederlandse staatsrecht als een grondrecht. In het voor Nederland relevante internationale recht is de vrijheid van godsdienst een belangrijke rechtsnorm. Zoals elk grondrecht kent ook godsdienstvrijheid beperkingen. Afhankelijk van tijd en plaats kunnen de beperkingen aan de godsdienstvrijheid variëren. De nationale wetgever en rechter beschikken daartoe over beleidsruimte die wordt erkend in de Grondwet, in verdragen en door de Europese gerechtelijke instanties. Beperkingen aan de godsdienstvrijheid moeten op grond van het evenredigheidsbeginsel proportioneel zijn. De vraag is daarbij wat weegt zwaarder, welk belang krijgt voorrang. Die vraag is niet in algemene zin te beantwoorden. Allerlei specifieke aspecten spelen een rol binnen een bepaalde context. Tot deze context behoren de opvattingen en inzichten in de samenleving, de politiek en de rechtspraak, opvattingen en inzichten die

zich bovendien ontwikkelen. Het beoordelingspatroon is dan ook aan verandering onderhevig. Ik geef enkele voorbeelden. Wat eeuwenlang werd geaccepteerd, is sinds enkele decennia verboden, namelijk het onverdoofd slachten van dieren, met uitzondering van de religieuze slacht. Of omgekeerd, wat tot voor enkele decennia bij de wet verboden was, is tegenwoordig een recht, namelijk het huwelijk van twee personen van gelijk geslacht. Bij diverse actuele maatschappelijke kwesties is aan de orde of deze met een verbod op de uiting van religie opgelost kunnen worden. Dit geldt bijvoorbeeld voor wat wordt beschouwd als discriminatie van homo's of vrouwen door orthodoxe groeperingen.

Gelijkheidsbeginsel

In het publieke en politieke debat bestaan diepgaande meningsverschillen over de erkenning van godsdienstvrijheid. Wat de een ziet als een noodzakelijke inperking van godsdienstvrijheid om grondrechten van andere grondrechtendragers te beschermen, ziet een ander als een ongewenste aantasting van de kern van godsdienstvrijheid. Dit betekent tenminste dat de reikwijdte van godsdienstvrijheid in het geding is. Een beoordeling van deze reikwijdte vergt, juist door het specifieke karakter van godsdienstvrijheid als een grondrecht, een beoordeling en een weging van belangen. Het belang van aanhangers van een religie is dat hun wordt toegestaan in overeenstemming met geloofsvoorschriften te leven in de private en de publieke sfeer. De weging van deze belangen vindt plaats binnen het heersende beoordelingspatroon. Problematisch voor orthodoxe gelovigen is dat dit beoordelingspatroon wordt beïnvloed door de secularisatie, de negatieve houding

ten opzichte van orthodoxe religie en het primaat van het gelijkheidsbeginsel. Dit leidt tot een eenzijdige beoordeling bij de erkenning van rechten van burgers, en leidt tot nieuwe vormen van discriminatie, waarvoor men echter blind is. De gelijkheid die de eerste bepaling van de Grondwet tot uitdrukking brengt, wordt gefundeerd op vrijheid. Juist omdat alle mensen vrij zijn, zijn ze gelijk. Wie vrij is, tracht zijn zichzelf-zijn te verwerklijken. Gelijkheid wortelt daarom in wederzijdse erkenning, in de erkenning van de ander als een wezen dat zijn vrijheid tracht te verwerklijken. Als deze erkenning ont-

Het uitoefenen van vrijheidsrechten vereist dan ook het respecteren van de vrijheidsrechten van andere burgers.

breekt, of als deze als onvoldoende wordt ervaren, ontstaan er problemen die binnen de rechtsorde moeten worden opgelost. Helaas is het heersende beoordelingspatroon niet positief voor orthodoxe godsdienst.

Collectief

Godsdienstvrijheid is primair de vrijheid van de individuele persoon. Elke persoon komt ten principale de vrijheid toe in overeenstemming met zijn eigen geweten zijn leven in te richten. Daarbij leeft hij in verbanden, treedt tot verbanden toe en maakt zich van verbanden los. Historisch gezien heeft bij de uitoefening de collectieve dimensie geheerst over de individuele dimensie. Men dacht vooral in termen van de vrijheid van de kerk,

het gezin, de school, de politieke partij, of de vereniging of stichting met een confessionele identiteit. Vooral de collectieve vrijheid is bevochten en verdedigd. Een voorbeeld daarvan is de schoolstrijd die in 1917 werd beëindigd. Een ander voorbeeld is de verdediging door de SGP van haar standpunt inzake het vrouwenkiesrecht. Een moderne ontwikkeling onder invloed van de individualisering van de samenleving is het streven naar authenticiteit, het maken van persoonlijke keuzes en het in vrijheid uitwerking geven aan de persoonlijke identiteit, tot in het personaliseren van allerlei gebruiksvoorwerpen als een pinpas en postzegels toe. In toenemende mate wensen burgers hun levensstijl en levenswandel niet meer te laten voorschrijven door een gemeenschap, of dit nu een religieuze of een seculiere gemeenschap is, zoals de staat. Tussen de individuele en de collectieve identiteit bestaat een spanningsveld, waardoor bij de verwerkelijking van een individuele of de collectieve identiteit zich spanningen kunnen voordoen die kunnen leiden tot conflicten.

Discriminatie

De uitoefening van de vrijheid van godsdienst vindt plaats in een samenleving met een gecompliceerde pluriformiteit. Burgers streven ernaar een geïndividualiseerde, vaak ook geseculariseerde, levenswijze te verwerkelijken en daarbij neigen zij ertoe eigen rechten en vrijheden te verabsoluteren. Burgers voelen zich dan ook enerzijds snel gediscrimineerd. Een voorbeeld daarvan is de moslima die wilde werken bij de rechterlijke macht en meende dat zij recht had op het dragen van haar hoofddoek. Een ander voorbeeld is de homo-docent die op een gereformeerde school wilde blijven werken ondanks zijn breuk met de

geloofsleer die in de grondslag van de school was opgenomen. Anderzijds heeft het heersende zedelijke en levensbeschouwelijke beoordelingspatroon een ontwikkeling doorgemaakt. Bepaalde beperkingen van rechten beschouwt men vandaag als discriminatie van vrouwen of homo's. Enige decennia terug had men daar een andere opvatting over en onderkende men niet het aspect van discriminatie. Dit geldt bijvoorbeeld voor het huwelijk van paren van gelijk geslacht. De omgekeerde ontwikkeling komt ook voor. Bepaalde beperkingen zag men in het verleden als discriminatie en als onacceptabel, terwijl men deze thans rechtmatig vindt. We zien dit bijvoorbeeld ten aanzien van de religieuze slacht bij een deel van de politiek.

Dynamiek

Onder invloed van de reeds genoemde ontwikkelingen zijn de rechten van orthodox-religieuze groeperingen onder druk komen te staan. Het grondrecht op vrijheid van godsdienst waarborgt burgers dat zij hun persoonlijke identiteit kunnen verwerkelijken. Dit grondrecht is niet absoluut maar aan beperkingen onderhevig om de democratische rechtsstaat naar behoren te kunnen laten functioneren, dat wil zeggen, om de rechten en vrijheden van medeburgers en andere maatschappelijke waarden te beschermen. Het praktiseren van religieuze geboden en voorschriften staat onder de bescherming van het grondrecht op godsdienstvrijheid. Alle burgers hebben gelijke rechten op vrijheid van godsdienst. Het uitoefenen van vrijheidsrechten vereist dan ook het respecteren van de vrijheidsrechten van andere burgers. Dit impliceert een spanningsveld van rechten en vrijheden, waarin voortdurend gezocht moet worden naar (nieuwe) evenwichten tussen be-

langen van burgers bij het uitoefenen van hun vrijheidsrechten. Er is sprake van een zekere dynamiek. De dynamiek van de grondrechten richt zich op het zoeken naar nieuwe evenwichten. Dit heeft er onder meer toe geleid dat de constitutionele orde de rechten heeft beperkt van de SGP, van moslims (m/v) om personen van het andere geslacht niet de hand te schudden, van het bijzonder onderwijs om docenten met een afwijkende identiteit te weren en van de trouwambtenaar om paren van gelijk geslacht niet van dienst te zijn. In het zoeken naar nieuwe evenwichten opent de constitutionele orde de mogelijkheid van vrouwelijke leden van de SGP om zich te laten verkiezen, verruimt zij de rechten van de advocaat die islamitische kleding wil dragen in de rechtszaal, en van het kind in de waardering van de religieuze besnijdenis. In dit kader is boerkaverbodswetgeving een onderwerp van politieke en maatschappelijke discussie en van regelgeving, en heeft de constitutionele orde het belang van dierenwelzijn een groter gewicht gegeven en de regelgeving rond de religieuze slacht aangescherpt.

Beproeving

De kern van de democratische rechtsstaat is samen te vatten in de formule vrijheid + gelijkheid + garanties tegen de dictatuur van een meerderheid. De uitwerking van deze formule biedt hoofdstuk 1 van de Grondwet met zijn lijst van grondrechten. Door de individuele en collectieve verschillen in waarden, normen en gedragingen die er bestaan, is de consequentie dat onze samenleving een grote pluriformiteit kent. De opgave aan de overheid en de samenleving is deze pluriformiteit niet te onderdrukken maar er respectvol mee om te gaan. Dat betekent niet dat alles moet mogen, maar dat restricties op

De opgave aan de overheid en de samenleving is deze pluriformiteit niet te onderdrukken maar er respectvol mee om te gaan

vrijheden van minderheden alleen legitiem en redelijk zijn als ze tot het noodzakelijke minimum beperkt blijven. De essentie van een democratie is dat de meerderheid de rechten en vrijheden van minderheden waarborgt. Daarin ligt een beproeving van haar democratische gezindheid. We moeten constateren dat orthodoxe protestanten worden geconfronteerd met een meerderheid die haar rechten en vrijheden op cruciale onderdelen niet respecteert, laat staan deze waarborgt.

Beschavingsmissie

De staat legt zichzelf een beschavingsmissie op richting orthodoxe gelovigen. De Verlichting heeft de mensheid in twee kampen verdeeld: zij die reeds verlicht zijn en zij die het nog niet zijn. De eerste groep is geroepen de tweede groep op te voeden, te verlichten. Dat is de beschavingsmissie van de Verlichting. Deze past echter niet bij een staat in een democratische samenleving. De staat moet niet de pretentie hebben (groepen) burgers op te nemen in de vaart der volken en op te voeden tot gelijkwaardige deelgenoten van de moderne samenleving. In de publieke ruimte worden orthodoxe gelovigen geroepen tegen deze beschavingsmissie te protesteren en het hooghartige karakter ervan aan de kaak te stellen.

De vrijheid van meningsuiting staat niet haaks op de islam, stelt Razi H. Quadir. Hij is bezig met een promotieonderzoek aan de Vrije Universiteit over dit onderwerp. 'De grondrechten zijn zeker gegarandeerd in islam. De rechtsstaat staat in de islam hoog in het vaandel. Niet de koran is het probleem, maar de verkeerde interpretatie ervan.'

Dr. Klaas van der Zwaag, redactievoorzitter

'Islam verdraagt zich goed met mensenrechten'

In gesprek met Razi H. Quadir, onderzoeker aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Quadirs vorig jaar verschenen boek *Vrijheid van meningsuiting in de islam* is al goed voor vijf drukken. Een teken dat het onderwerp leeft. De islamkritiek komt vooral van de kant van aanhangers van secularisme en populisme, zo constateert hij in zijn boek. De vrijheid van meningsuiting ligt niet vast in de Nederlandse grondwet maar in internationale verdragen, zoals de Europese grondwet. Zij is een afgeleide van de vrijheid van drukpers. De vrijheid van godsdienst is wel opgeno-

men in de Nederlandse grondwet, in artikel 6. In het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) staat ook dat vrijheid van godsdienst ook de vrijheid behelst om van godsdienst te veranderen. Dat laatste is actueel in het islamdebat, aldus Quadir. De islam is in zekere mate een religie van autoriteit en daarom gericht aan de heersers en de geleerden. Ook de geleerden hebben gezag en hebben kennis van de sharia. Vaak staan zij boven de heersers. 'Het is daarom

voor de moslimgeleerden verplicht dat zij de heersers over het goede en het kwade adviseren.'

Quadir betoogt dat er vanaf de vroege periode van de islam moslimgeleerden waren die zich keerden tegen de doodstraf bij het afzweren van de islam, het geval van afvalligheid. Hij citeert diverse islamitische geleerden die benadrukken dat islam een religie is waar vrijheden zijn gewaarborgd en dat het geloof niet kan worden opgedrongen.

Hoe komt het dan de gedachte zo leeft: de islam staat haaks op bepaalde vrijheden en grondrechten? Zijn de grondrechten wel gegarandeerd bij de islam?

'Het probleem is vooral de praktijk: veel moslimlanden worden geregeerd door dictators die het niet zo nauw nemen met onder meer de grondrechten en buiten het islamitisch recht opereren. Daarnaast wordt vooral in de klassieke islam dit soort vrijheden en grondrechten niet expliciet genoemd, maar ze zijn wel te vinden in de twee primaire bronnen van de islamitische wetgeving: de koran en de overleveringen van de profeet Mohammed. De grondrechten zijn zeker gegarandeerd in islam. De rechtsstaat staat in de islam hoog in het vaandel. Net als in westers staatsrecht is er een systeem van *checks and balances*, ofwel een scheiding der machten. De islamitische heerser, vaak de kalief of sultan genoemd, staat niet boven de wet, maar is net als alle andere inwoners van een moslimland gelijk aan de wet. De rechterlijke macht is net zoals in het westen onafhankelijk. Wanneer een inwoner meent dat de heerser of overheid inbreuk heeft gemaakt op zijn grondrechten, dan kan hij de heerser of overheid voor de onafhankelijke rechter slepen en de rechter een oordeel laten vellen.'

De koran is toch duidelijk over afvalligheid: 'Degene die van zijn religie verandert, dood hem.' Hoe is dat rijmen met de uitspraak: 'Er is geen dwang in de godsdienst'?

'De doodstraf op afvalligheid is niet gebaseerd op de koran, maar op een overlevering die luidt: 'Degene die van zijn religie verandert, dood hem.' De koran spreekt nergens van een aardse bestraffing voor afvalligheid. Sterker nog het vers: 'Er is geen dwang in de godsdienst' (2:256), geeft duidelijk weer dat niemand tot de islam gedwongen mag worden. Er zijn meer dan 200 verzen in de koran die vrijheid van godsdienst bekrachtigen. Over de interpretatie en authenticiteit van de betreffende overlevering is nu vooral onder moderne moslimgeleerden discussie ontstaan. Een van de interpretaties is dat deze overlevering vooral geassocieerd moet worden met hoogverraad in de vroege periode van de islam. In die tijd was de islam nog vrij zwak en sloten afvalligen zich automatisch aan bij de vijanden van de islam. Afvalligheid werd toen, maar in sommige moslimlanden nog steeds, gezien als een publieke kwestie, als een politieke misdaad. Vandaag de dag is deze redenatie moeilijk vol te houden. Vooral in een land als Nederland met vrijheid van godsdienst als grondrecht is dit zeer problematisch.'

U schrijft dat de afvallige automatisch wordt beschouwd als een gevaarlijke vijand van de islamitische staat. De islam is niet alleen een religie is, maar ook een sociaal en politiek geheel. Staan religie en politiek bij de islam niet onverzoenlijk tegenover elkaar?

'Ik vind van niet. Wat van belang is om te kijken in wat voor context bepaalde uitspraken worden gedaan. De islamitische jurisprudentie is altijd dynamisch geweest vanwege de

onafgebroken veranderingen in moslimmaatschappijen. Daarom moet de politiek kijken welke meningen van zowel de vroege als moderne moslimgeleerden het meest passend zijn in de huidige tijd om daar beleid op te maken. De islam is veel pluralistischer dan mensen denken. Tegenwoordig is de islam niet langer kwetsbaar in de traditionele moslimlanden zoals in de beginperiode van de islam en zal een afvallige geen enkel gevaar vormen voor de stabiliteit van het land waarin hij of zij woont.'

Klopt het dat in de islam de overheid en staat geen zelfstandige waarde hebben? De islamgeleerde heeft het laatste woord en zal zijn mening –als zijnde die van Allah– doorzetten.

'Historisch gezien hebben de overheid en staat een zelfstandige waarde binnen de islam. Veel moslimgeleerden zagen de kaliefen als de erfgenamen van de profeet Mohammed en erkenden hun autoriteit als politiek leider en namen officiële posities in als docenten, rechters en predikers. De kaliefen hebben een grote bijdrage geleverd aan de ontwikkelingen van de verschillende wetscholen in de islam. Hiermee bedoel ik hun keuze voor een bepaalde wetschool tijdens hun bewind. Vandaag de dag zijn er binnen de soennitische islam vier wetscholen, maar in de vroege islam waren het er tientallen. Mede door de keuze van de kaliefen voor een specifieke wetschool is het aantal wetscholen sterk gereduceerd tot vier.'

In de christelijke traditie worden staat en kerk vergeleken met een ellips: beiden hebben een eigen waarde en zelfstandigheid, al zal in de calvinistische theocratische traditie de nadruk liggen op de binding van de overheid aan de Wet van God. Is dat niet een beter evenwicht dan in de islam?

'Mijns inziens is dit ook het geval bij de islam, zeker als je er historisch naar kijkt. De staat en de Schriftgeleerden hebben bijna altijd als twee aparte entiteiten geopereerd. Zo heeft de islamitische jurisprudentie zich grotendeels ontwikkeld buiten het staatsapparaat.'

Streeft de islam een theocratie na?

'Ongetwijfeld zullen sommige moslims dit zo interpreteren en hard werken om dit te realiseren. Ook zijn er oriëntalisten die menen dat dit zo is en beweren dat zaken als pluralisme afwezig zijn in islamitische maatschappijen. Maar als we eens nader naar de traditionele

Het probleem is vooral de praktijk: veel moslimlanden worden geregeerd door dictators die het niet zo nauw nemen met onder meer de grondrechten en buiten het islamitisch recht opereren

moslimlanden kijken, dan zien we dat alle moslimlanden heel verschillend omgaan met de sharia, de islamitische wet waarmee een theocratie op islamitische grondslag wordt bestuurd. Alleen Iran wordt sinds 1979 na de islamitische revolutie bestuurd door geestelijken en zou je mogelijk als een theocratie kunnen beschouwen. Hierbij moet nog wel worden opgemerkt dat de verhouding tussen de staat en de geestelijken altijd problematisch is geweest in Iran en je kunt je afvragen hoe

lang deze situatie blijft. Bovendien hebben veel moslimlanden de democratie nu omarmd. Natuurlijk is het nog lang niet zover als het Westen, maar ik denk dat een land als Indonesië op de goede weg is.'

De planner van recente ISIS-aanslagen, Abu Abdullah uit Bagdad, zegt geen enkele spijt te hebben dat hij jonge 'martelaren' klaarstoomde voor zelfmoordacties in Irak, verantwoordelijk voor vele honderden doden onder de sjiëten die als ongelovigen worden beschouwd. 'Ik ben niet bloeddorstig. Dit is jihad', zegt hij in het blad Der Spiegel. Is dat dan niet de islam?

'Natuurlijk kun je wel zeggen dat dit op de islam is gebaseerd maar dit is mijns inziens een zeer extreme interpretatie van jihad. Maar tegelijkertijd is de islam ook een religie van een zekere mate van autoriteit. Zo mag uitsluitend de rechter die onafhankelijk is een oordeel vellen of iemand moet worden gestraft en met welke mate. Het is beslist niet toegestaan dat individuen straffen gaan opleggen omdat anders de hele maatschappij in wanorde zal eindigen.'

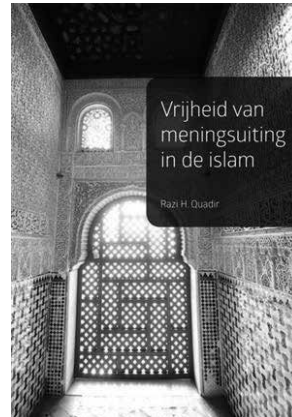
Hoe kijkt u aan tegen ISIS? Een terroristische organisatie of wel degelijk geïnspireerd door de islam?

'Ik zie ISIS als een terroristische en verderfelijke organisatie. Dit hele zogenaamde 'kalfaat' is een nachtmerrie. Alle vrijheden –voor zowel moslims als niet-moslims– die de islam voorschrijft worden met voeten getreden. Alle relevante koranverzen en overleveringen van de profeet Mohammed worden op de meest extreme wijze geïnterpreteerd en toegepast.'

*In haar recente boek *Ketters. Pleidooi voor een hervorming van de islam* benadrukt Hirsi Ali dat de gewelddadigheden van de islam alles te maken heb-*

ben met de islam als religie. De islam is geen godsdienst van vrede, stelt zij. Islamitisch geweld is verankerd in de basisteksten van de islam. Het probleem ligt dus voor een groot deel in de koran. Mee eens?

'Iedere godsdienst heeft de potentie om gewelddadig te worden ofwel om haar aanhangers met geweld te inspireren. Het is dus van groot belang dat bepaalde verzen uit de koran op de juiste wijze worden geïnterpreteerd en hier komt de rol van moslimgeleerden om de hoek kijken, aangezien zij de erfgenamen van de profeten zijn. Moslimlanden zullen dus nog meer energie moeten steken in het gidsen van de bevolking door middel van geleerden. Dit laatste is geen gemakkelijke opgave omdat in tal van moslimlanden er geen centraal gezag meer is. Het zijn eerder tribale samenlevingen waardoor iedereen weer op zijn eigen manier de koran gaat interpreteren met alle gevolgen van dien. Dat de koran het grote probleem is ben ik niet met Hirsi Ali eens, de foute interpretatie door gewelddadige individuen en groeperingen is mijns inziens het probleem.'

Mede n.a.v. Razi H. Quadir, *Vrijheid van meningsuiting in de islam*; uitgeverij U2pi, Voorburg, 2015; vijfde druk; 227 blz.; € 17,50.

Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens bewaakt de toepassing van het Europese mensenrechtenverdrag in de aangesloten landen. Maar de kritiek op het Hof in Straatsburg zwelt aan. Naar de mate waarin de Europese rechter minder terughoudend optreedt, komen nationale grondwetten steeds meer op losse schroeven te staan. Of is er sprake van strijd op een ander, dieperliggend niveau?

Dr. Matthijs de Blois'

Wordt de nationale rechtsorde bedreigd door het EHRM?

Op 11 maart 2015 vond er een interessant debat plaats in de Tweede Kamer over de ratificatie van Protocol nr. 15 tot wijziging van het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM)². Artikel 1 van dit Protocol wijzigt de Preambule van het EVRM. Dat is op zichzelf al opmerkelijk. Preambules vormen een inleiding op een verdrag en zij bevatten geen zelfstandige verplichtingen. Wel is het zo dat preambules volgens internatio-

naal recht gebruikt kunnen worden als hulpmiddel bij de interpretatie van verdragsverplichtingen (artikel 31 Weens Verdragenverdrag). De voorgestelde aanpassing van de Preambule luidt als volgt:

“Bevestigend dat de Hoge Verdragsluitende Partijen, in overeenstemming met het beginsel van subsidiariteit, de primaire verantwoordelijkheid hebben de rechten en vrijheden die in dit Verdrag en de Protocolen daarbij zijn omschreven te waarborgen en dat

zij daarbij over een beoordelingsmarge beschikken, die onderworpen is aan het toezicht door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens zoals opgericht in dit Verdrag.”. Een opmerkelijke toevoeging. Zo wordt hier expliciet het beginsel van de subsidiariteit geformuleerd in verband met de mensenrechten. We kennen dat beginsel al uit het recht van de Europese Unie, meer precies artikel 5 lid 3 van het EU-Verdrag: “Krachtens het subsidiariteitsbeginsel treedt de Unie op de gebieden die niet onder haar exclusieve bevoegdheid vallen, slechts op indien en voor zover de doelstellingen van het overwogen optreden niet voldoende door de lidstaten op centraal, regionaal of lokaal niveau kunnen worden verwezenlijkt, maar vanwege de omvang of de gevolgen van het overwogen optreden beter door de Unie kunnen worden bereikt.” De gedachte achter de aanpassing van de Preamble van het EVRM³ is dus dat de mensenrechten in beginsel zaak zijn van de nationale rechtsorde. Als daarin deze rechten niet voldoende gewaarborgd kunnen worden is er reden voor een gang naar het Europees Hof voor de rechten van de mens (EHRM). De primaire rol van de nationale staat wordt ook nog eens benadrukt door de verwijzing naar de ‘beoordelingsmarge’ die de nationale staten hebben bij de vraag of er sprake is van een schending van de mensenrechten. Dit is een rechtstreekse verwijzing naar de door het Hof zelf in zijn jurisprudentie ontwikkelde doctrine van de ‘margin of appreciation’. Die laat aan de verdragsstaten ruimte bij de interpretatie van de in het EVRM opgenomen mensenrechten, waarbij de nationale tradities een rol mogen spelen.

Kritiek op het EHRM

Het ligt voor de hand dat de door Protocol 15

beoogde wijziging van de Preamble van het EVRM alles te maken heeft met de groeiende kritiek op het EHRM. Dit Hof zou in zijn uitspraken te diep ingrijpen in de nationale rechtsorde van de verdragsstaten. De nationale soevereiniteit zou te sterk worden aangetast. In het behoorlijk katholieke Italië is het recht nu eenmaal anders dan in het libertijnse Nederland. De kritiek op het Hof is verwoord door vooraanstaande juristen in bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk en België. Lord Sumption, lid van het *Supreme Court of the United Kingdom* (de hoogste rechterlijke instantie in het VK) stelde in een in een lezing in 2013 dat het EHRM door middel van een in zijn ogen te ruime interpretatie de strekking van het EVRM uitbreidt tot zaken die bij de totstandkoming van dit verdrag nooit zijn beoogd⁴. Hij noemt als voorbeeld artikel 8 (recht op privacy) dat inmiddels volgens het Hof betrekking heeft op zaken als de rechtspositie van buitenechtelijke kinderen, immigratie, aspecten van strafoplegging, abortus, homoseksualiteit, hulp bij zelfdoding en huurrecht, terwijl de bepaling ooit bedoeld was om de burger te beschermen tegen inbreuken op zijn bestaan door totalitaire staten. Het Hof rechtvaardigt zijn ruime interpretatie met de stelling van het EVRM gezien moet worden als een ‘levend instrument’ dat geïnterpreteerd moet worden in het licht van nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen en opvattingen. Het Hof doet volgens Lord Sumption ten onrechte aan rechtsvorming, iets wat voorbehouden zou moeten zijn aan het nationale democratische politieke proces. De toenmalige voorzitter van het Belgische Grondwettelijk Hof, Baron Marc Bossuyt, was ook heel kritisch. Hij merkte in een interview in de *Gazet van Antwerpen* van 11 mei 2013 op: “Het Hof wil

(...) alle rechtsregels waaraan een mensenrechtenaspect zit onder zijn bevoegdheid brengen, ook al hebben de verdragsstaten dat niet gewild. Het Hof heeft nu vier functies op zich genomen, waarvan er maar één tot zijn kerntaak behoort. Zo gedraagt het zich nu eens als feitenrechter in beroep, dan weer als cassatierechter (in asielzaken vooral wat artikel 5 betreft) door na te gaan of een verdragspartij haar eigen wetgeving wel correct heeft toegepast. Sinds het arrest Mamatkoulov is het nu ook nog kortgedingrechter geworden. Zijn eigenlijke taak is na te gaan of de nationale wetgeving van een verdragsstaat en de gevolgde rechtsprocedures wel in overeenstemming zijn met het EVRM. Daarvoor is het Hof van Straatsburg opgericht.” Niet alleen vooraanstaande juristen, maar ook politici en politieke commentatoren geven uiting aan hun kritiek op het Hof. Naar aanleiding van een uitspraak van 6 oktober 2005, waarbij de Britse rechtsnorm die categorisch het kiesrecht onthoudt aan gevangenen in strijd werd geacht met artikel 3 van het Eerste Protocol bij het EVRM⁵, verklaarde de Britse premier Cameron in het Lagerhuis dat hij ‘physically ill’ werd bij de gedachte dat gevangenen zouden mogen stemmen⁶. In Nederland typeerde politiek commentator en wetenschapper Thierry Baudet het Europees Hof als een ernstige inbreuk op de democratie⁷.

Het EVRM en de nationale soevereiniteit

Het EVRM, is evenals tal van andere verdragen op het gebied van de rechten van de mens, om te beginnen een antwoord op de verschrikkingen van het Nazi-regime. In Nazi-Duitsland was gebleken dat de in het nationale recht (lees de Weimar Constitutie) verankerde mensenrechten geen waarborg

Het Hof heeft nu vier functies op zich genomen, waarvan er maar één tot zijn kerntaak behoort

boden tegen de systematische schendingen van de meest elementaire menselijke rechten op een niet eerder vertoonde schaal, waarbij met name de *Shoa* (Holocaust) genoemd moet worden. Een internationale standaard, gekoppeld aan vormen van internationaal toezicht werd nodig geacht. Dat betekende een belangrijke verandering in het licht van traditionele concepties van soevereiniteit. De behandeling van eigen burgers en de beoordeling daarvan was immers lange tijd de exclusieve bevoegdheid van de nationale staat. Voor wat betreft Europa heeft die internationale standaard en het daarbij behorende toezichtmechanisme vorm gekregen in het in 1950 tot stand gekomen en in 1953 in werking getreden EVRM. Inherent aan dit verdrag is dat het een door de betreffende verdragsstaten vrijwillig aangevaarde beperking vormt van de nationale soevereiniteit. Het stelt immers normen met betrekking tot de behandeling van de eigen onderdanen. Het voorziet bovendien in een internationaal toezichtmechanisme, dat kan leiden tot een bindende uitspraak van het EHRM over de vraag of een verdragsstaat een van de betreffende mensenrechten heeft geschonden. De verdragsstaat waar tegen de uitspraak zich richt, is juridisch verplicht daaraan uitvoering te geven. Aan zo'n uitspraak gaat een procedure vooraf die geïnitieerd kan worden door burgers en maatschappelijke organisaties. Zij kunnen een

eventuele schending van een recht uit het verdrag aan het Hof voorleggen. Zo heeft de SGP een aantal jaren geleden de schending van haar godsdienstvrijheid en verenigingsvrijheid, die het gevolg was van een uitspraak van de Hoge Raad, aan het Hof voorgelegd, helaas zonder succes overigens⁸.

De achtergrond van de kritiek

Als de critici bezwaar maken tegen de inbreuk op de soevereiniteit die besloten ligt in uitspraken van het EHRM in het algemeen, zou de slotsom moeten zijn dat men maar beter kan streven naar de opzegging van het EVRM als zodanig. Kamerlid Helder diende daartoe op 13 maart 2013 een motie in, die overigens alleen de steun kreeg van de PVV en daarom werd verworpen⁹. Naar mijn indruk gaat het de meeste critici niet om het principe van de beperking van de soevereiniteit als zodanig. Zij zullen aanvaarden dat het als antwoord op de verschrikkingen als die van de Tweede Wereldoorlog nodig is dat er een internationale instantie is die het optreden van staten kan toetsen, waar het gaat om de bescherming van de meest fundamentele rechten. Het bezwaar heeft denk ik meer te maken met het feit dat het Hof in de loop der jaren zich niet heeft beperkt tot die zeer ern-

stige inbreuken op de menselijke waardigheid, maar in toenemende mate de rechten in het EVRM extensief is gaan interpreteren, aan de hand van nieuwe opvattingen op het gebied van de moraal. De mogelijkheid daartoe is gegeven met het feit dat de mensenrechten en de daarbij behorende beperkingsclausule-ringen welhaast per definitie zijn verwoord in zeer algemene termen. De instantie die deze termen moet uitleggen en toepassen kan veel kanten op. Daar komt bij dat een verdrag in zekere zin op zichzelf staat en anders dan een nationale constitutie niet is ingebed in een kader van samenhangende aan de nationale tradities ontleende waarden. Een vroeg voorbeeld van een door het Hof gegeven ruime interpretatie is de Tyrer zaak, waarin enkele tikken met een berkenroede, op het eiland Man, toegediend aan een tiener wegens een klein vergrijp, als een vernederende bestraf-fing in de zin van artikel 3 werd gekwalificeerd¹⁰. De opstellers van het EVRM zullen in 1950 toch echt aan andere dingen gedacht hebben. Het Hof heeft echter met een verwij-zing naar het idee van het verdrag als ‘levend instrument’ tal van zaken met een beroep op nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen en opvattingen onder het verdrag gebracht. Daarbij worden soms ontwikkelingen in meer ‘progressieve’ verdragsstaten opgelegd aan meer ‘conservatieve’ staten die partij zijn bij het verdrag. Aan de andere kant heeft het Hof, zoals in de inleiding al aangegeven, de doctrine van de ‘margin of appreciation’ ont-wikkeld, die ruimte biedt aan de tradities en praktijken van nationale staten. Maar het is uiteindelijk aan het Hof zelf om uit te maken wat binnen die marge valt en wat niet. Het proselitisme-verbod dat in Griekenland, met een Grieks-Orthodoxe kerk staatskerk, werd toegepast ten aanzien van een evangelist van

Het bezwaar heeft denk ik meer te maken met het feit dat het Hof in de loop der jaren het EVRM is gaan interpreteren aan de hand van nieuwe opvattingen op het gebied van de moraal

de Jehova's getuigen, was volgens het Hof in strijd met artikel 9 (godsdienstvrijheid).¹¹ De crucifix in de klaslokalen op de openbare school in het overwegend katholieke Italië viel binnen de 'margin of appreciation' en leverde geen strijd op met het EVRM.¹² In beide gevallen ging het om de bescherming van het eigene van de nationale rechtsorde, direct gerelateerd aan de dominante godsdienstige overtuigingen in de betreffende staten. De uitkomsten zijn echter totaal verschillend.

Afsluitende opmerkingen

De kritiek op het EHRM focust op de kwestie van de inbreuk op de nationale soevereiniteit. Die inbreuk is op zichzelf inherent aan een stelsel van internationale mensenrechtenbescherming, dat voorziet in bindende uitspraken van een internationaal Hof. De inbreuk is uiteraard meer voelbaar als het Hof zich er niet toe beperkt de meest ernstige aantastingen van de menselijke waardigheid te kwalificeren als schendingen van het EVRM, maar dit verdrag extensief interpreteert zodat veel meer zaken als een schendingen kunnen worden beschouwd. Dit zal temeer het geval zijn als het Hof duidelijk positie kiest in controver-

siële maatschappelijke debatten over gevoelige issues, bijvoorbeeld op het gebied van seksualiteit en relaties, of de behandeling van immigranten. Misschien heeft de onvrede ook te maken met het feit dat de maatschappelijke context van het EVRM in de 65 jaar van zijn bestaan dramatisch is veranderd. In het begin van de vijftiger jaren van de vorige eeuw was er *grosso modo* in de Europese staten die partij werden bij het EVRM een brede overeenstemming over de belangrijkste morele standaarden. We kunnen zeggen dat bij alle nationale verschillen er een gedeelde verbondenheid met de waarden van de Joodse en Christelijke beschaving, die ook voor tal van humanisten gemeengoed waren. Sindsdien hebben zich enorme verschuivingen voorgedaan als gevolg van enerzijds de oprukkende secularisatie en anderzijds de komst van aanhangers van een voorheen vrijwel onbekende religie in Europa. Een gedeelde basisovertuiging lijkt steeds meer te ontbreken. De rechtspraak, van nationale rechters, maar zekere ook van het Europese Hof reflecteert in toenemende mate een strijd tussen onverenigbare waarden, waarbij het machtswoord van het Hof bijna per definitie controversieel is en dus kritiek oproept.

Noten

- 1 Dr. Matthijs de Blois is als universitair docent verbonden aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van de Universiteit Utrecht.
- 2 Handelingen Tweede Kamer, 11 maart 2015; de tekst van het verdrag is te vinden in Tractatenblad 2013, 233.
- 3 Hierbij wordt opgemerkt dat het genoemde 15e Protocol op dit moment (september 2015) nog niet in werking is getreden.
- 4 Limits of the Law (The 27th Sultan Azlkan Shah Lecture, Kuala Lumpur, 20 November 2013). Zie ook: <https://www.supremecourt.uk/docs/speech-131120.pdf>.
- 5 Hirst vs. United Kingdom, [2005] ECHR 681.
- 6 Official Report, November 2010, Vol. 517, Col. 921.
- 7 NRC-Handelsblad, 13 november 2010.
- 8 SGP v. The Netherlands, 10 July 2012.
- 9 Bijl. Handeling Tweede Kamer 33400-VI, nr. 93.
- 10 Tyrer v. United Kingdom, 25 April 1978.
- 11 Kokkinakis v. Greece, 25 May 1993.
- 12 Lautsi v. Italy, 18 March 2011.

Wereldwijd worden elke dag de grondrechten van miljoenen mensen met voeten getreden. De Global Slavery Index noemt het duizelingwekkende aantal van 35,8 miljoen moderne slaven. Dit kwaad kan echter worden ingedamd door rechtssystemen te transformeren. Internationaal ontwikkelingsbeleid is nodig, zodat veiligheid en vrijheid voor de wees, de weduwe en de onschuldig gevangene wereldwijd kan worden geborgd. Cambodja is hét bewijs dat verandering mogelijk is.

Henri Krooneman MA, politiek adviseur bij International Justice Mission (IJM)

Plaag van geweld kan worden gestopt

Terwijl de mijlpaal van 800 jaar grondrechten wordt overdacht en gevierd, zijn ook op dit moment miljoenen mensen dagelijks het slachtoffer van geweld en uitbuiting.¹ Hun grondrechten worden met voeten getreden. Dit artikel vestigt de aandacht op het onrecht dat hen wordt aangedaan, op de oorzaken hiervan, en op de mogelijkheden om dit onrecht te bestrijden en grondrechten te beschermen en te waarborgen. Slavernij lijkt iets van vroegere eeuwen. Historici beweren

dat gedurende vierhonderd jaar trans-Atlantische slavenhandel zo'n elf miljoen slaven vanuit Afrika naar Amerika zijn getransporteerd. Dit is een gigantisch aantal, maar het is 'slechts' een derde van het aantal mensen dat alleen al dit jaar slachtoffer is van slavernij. In de Global Slavery Index van The Walk Free Foundation wordt gesproken over 35,8 miljoen moderne slaven.² Achter hedendaagse vormen van slavernij, zoals arbeidsslavernij en seksuele slavernij, gaan miljoenenin-

dustrieën schuil. Hoewel slavernij in vrijwel alle delen van de wereld voorkomt, komen de meeste slachtoffers uit de allerarmste bevolkingsgroepen in ontwikkelingslanden. Op plantages in Pakistan, op smalle vissersbootjes op Lake Volta in Ghana, in vunzige bordelen op de Filippijnen en in elektronica-fabrieken in Maleisië voltrekken zich de meest duistere praktijken.³ Hieraan ligt een belangrijk probleem ten grondslag: een disfunctionerend rechtssysteem. Een cultuur van corruptie en een gebrek aan scholing en geld voor overheidsbeambten zijn hier vaak mede debet aan.

Sprinkhaan-effect

Geweld en uitbuiting zijn een direct gevolg van gebrekkig functionerende rechtssystemen. Dat geweld vindt op grote schaal plaats en is met name gericht tegen de allerarmste bevolkingsgroepen ter wereld. Tegen mensen die hun veiligheid niet kunnen kopen (of omkopen); mensen voor wie het vaak al zeer zwaar is om überhaupt in leven te blijven. Hier is sprake van een vicieuze cirkel: de allerarmsten zijn vaak slachtoffer van geweld omdat ze arm zijn en hun veiligheid niet kunnen afkopen, maar vervolgens blijven ze arm *vanwege* het geweld dat hen gevangen houdt in angst en dat het ontvangen van goede scholing zeer moeilijk maakt. De aan de Harvard-universiteit geschoolde oprichter van International Justice Mission (IJM) Gary Haugen, noemt deze plaag van geweld tegen de allerarmsten het ‘sprinkhaan-effect’. Net als sprinkhanen verteert geweld alles wat op haar pad komt, beetje bij beetje, maar met desastreuze gevolgen.⁴

Wellicht verbaast de hierboven geschetste problematiek niet. We horen en lezen vaak over misstanden in derde wereldlanden.

Toch is er vanuit Bijbels licht geen enkele reden om deze problemen om die reden te negeren. Heel duidelijk schetst de Bijbel in Jesaja 1:17 het belang van het omzien naar de weduwe en de wees, en Hebreëen 13:3 zegt: “Gedenkt de gevangenen, alsof gij mede gevangen waart”. Dit zijn geen vage idealen, maar concrete opdrachten voor iedere kerk en ieder christen.⁵ Zeker in het kader van de geweldige verworvenheid van grondrechten in Nederland, grondrechten die in onze rechtsstaat meestal effectief beschermd worden, past het om oog te hebben voor situaties buiten onze landsgrenzen waar grondrechten niet beschermd worden. In dit artikel zal een aantal vrij recente inzichten met betrekking tot de oorzaken van uitbuiting en ge-

Dit zijn geen vage idealen, maar concrete opdrachten voor iedere kerk en ieder christen

weld en de manieren waarop hier effectief tegen opgetreden kan worden, naar voren komen. In de duisternis van hedendaagse slavernij bestaan lichtpunten van hoop.

Schuldbinding

Hoewel vele factoren direct of indirect bijdragen aan de inktzwarte duisternis van geweld en slavernij, komt een aantal oorzaken vaker terug. Eén hiervan is schuldbinding. Een persoon steekt zich individueel of in familieverband in de schulden, en wordt vervolgens voor langere tijd gevangen gehouden om deze schuld af te betalen. Het kan gaan om een lening van een mensenhande-

laar, plantagehouder of fabriekseigenaar. Soms gaat het om slechts enkele tientallen dollars. Vrijwel altijd spelen misleiding, dwang of geweld hierbij een rol. Wat daarnaast vaak meespeelt, ook in situaties van politiegeweld of van diefstal van land en eigendommen, is de lage sociaaleconomische status en daarmee de grote kwetsbaarheid van het slachtoffer. Zo kan het gebeuren dat een Oegandese weduwe direct na het overlijden van haar man door belagers, soms familieleden, van haar land verjaagd wordt, terwijl de politie is afgekocht of eenvoudigweg geen zin heeft om in te grijpen.⁶ Hiermee verliest zij alle mogelijkheden van bestaan

Wat heeft een jonge vrouw aan een waterput of school wanneer zij op weg ernaartoe verkracht wordt omdat de politie een andere kant op kijkt?

voor zichzelf en haar eventuele kinderen. Over onrecht tegen de weduwe uit Jesaja 1 gesproken.

Vernietigend

Dergelijke factoren dragen bij aan het ontstaan en de instandhouding van een plaag van geweld tegen de armen. Exodus 10: 4-20 beschrijft hoe een grote zwerm sprinkhanen verwoestingen in Egypte aanrichtte als straf van God aan de Farao. In 1875 werden tijdens een sprinkhanenplaag alle gewassen op het land opgegeten in het Amerikaanse Middenwesten.⁷ Evenzo heeft geweld tegen de ar-

men een vernietigend effect. Het moet ons alarmeren dat veel internationale ontwikkelingsprogramma's geen, of beduidend minder, effect hebben wanneer niets gedaan wordt aan deze plaag van geweld. Wat heeft een jonge vrouw aan een waterput of school wanneer zij op weg ernaartoe verkracht wordt omdat de politie een andere kant op kijkt? Wat heeft een Afrikaanse boerin aan zaaigoed wanneer ze vervolgens van haar land verjaagd wordt? En andersom: hoeveel mogelijkheden voor duurzame ontwikkeling bestaan er niet wanneer mensen zich veilig voelen en beschermd weten door hun overheden? Al met al dwingt de plaag van geweld tot heroverweging en herijking van het internationale ontwikkelingsbeleid.⁸

Gebroken

De vraag die zich opdringt is of de plaag van geweld tegen de allerarmsten gestopt kan worden, en zo ja, hoe. Het bondige antwoord hierop luidt dat dit daadwerkelijk mogelijk is en wel via de transformatie van rechtssystemen. Dit verdient nadere toelichting.

De hierboven geschetste problematiek van onder meer moderne arbeidsslavernij, seksuele slavernij, diefstal van eigendommen of land en politiegeweld is zeer divers, maar zeer vaak is er in essentie sprake van een niet- of gebrekkig functionerende rechtsstaat. Een rechtssysteem bestaat uit een complex netwerk van actoren, verantwoordelijkheden en *checks and balances*, maar grofweg bestaat het uit slechts een klein aantal vaste onderdelen: politiefunctionarissen, een openbaar aanklager, een rechterlijke macht, en maatschappelijk werkers. In het Nederlandse rechtssysteem werken deze partijen samen, terwijl er tegelijkertijd een zekere

mate van onafhankelijkheid gegarandeerd wordt. Hierdoor heeft een verdachte bij be-
wezen schuld grote kans om na een misdaad
daadwerkelijk achter de tralies te belanden.
In veel ontwikkelingslanden is het rechtssys-
teem echter gebroken. Dit komt onder meer
door corruptie, onverantwoordelijk bestuur,
een onbehoorlijke opleiding voor politie-
agenten of rechters, of een tekort aan geld en
materieel. Hierdoor kan een bordeeleigenaar
ongestoord zijn gang gaan. Wetshandhavers
zijn onmachtig, onwillig of onkundig bij het
bestrijden van gedwongen prostitutie, of de
bordeeleigenaar koopt de aanklager of rech-
ter simpelweg om. Het gevolg is vrijheid voor
de dader en onrecht voor het slachtoffer.⁹

Verbeteren

Er gloort echter hoop: bij deze situatie hoeft
het niet te blijven. Integendeel, het blijkt
mogelijk om een rechtssysteem fundamen-
teel te transformeren. Een organisatie als In-
ternational Justice Mission houdt zich hier
dagelijks mee bezig.¹⁰ In nauwe samenwer-
king met lokale autoriteiten en politiemach-
ten helpt IJM om slachtoffers van bijvoor-
beeld seksuele slavernij te bevrijden, en
starten lokale medewerkers van IJM rechts-
zaken tegen de verdachten. Hierbij kan een
beroep gedaan worden op reeds bestaande
nationale en (geratificeerde) internationale
verdragen, want het probleem is niet dat
wetten tegen geweld en slavernij ontbreken
– slavernij is zelfs in een land als Saoedi-Ara-
bië bij wet verboden –, maar dat de handha-
ving ervan simpelweg ontbreekt. Uiteinde-
lijk worden via het aanspannen van
rechtszaken niet alleen slachtoffers bevrijd
en daders gevangengezet, maar wordt ook
zichtbaar waar de belangrijkste lekken in
het rechtssysteem zich bevinden. Via trans-

Sinds 2003 zijn zeker vijfhonderd meisjes bevrijd en honderd daders veroordeeld. Ook zette de Cambodjaanse overheid preventieprojecten op door burgers voor te lichten over seksuele slavernij

formationele activiteiten, zoals politie- of
juridische trainingen, is het uiteindelijk
mogelijk om het functioneren van een
rechtssysteem, de wetshandhaving, duur-
zaam te verbeteren.¹¹

Cambodja

Cambodja vormt hiervan een belangrijk
voorbeeld.¹² In dit land hebben activiteiten
gericht op het verbeteren van het rechtssys-
teem daadwerkelijk geholpen om geweld en
grove uitbuiting tegen te gaan. Dertien jaar
geleden waren duizenden minderjarige
meisjes, soms amper vijf jaar oud, nog het
slachtoffer van grote aantallen binnenland-
se en buitenlandse pedofielen die niets te
vrezan hadden van de corrupte politie. De
politie wilde zich vaak niet inzetten tegen de
grootschalige georganiseerde prostitutie. Ze
brachten 'bevrijde' meisjes zelfs terug naar
hun bordeel. Ook ontbrak het hen aan goede
computers, camera's, auto's etc. en waren ze
vaak niet in staat om op de juiste wijze juri-
disch bewijsmateriaal te verzamelen dat van
nut zou kunnen zijn in de rechtszaal. Vanaf
2003 kwam er verandering in deze schrijnen-
de situatie, toen de nieuwe Amerikaanse am-

bassadeur dreigde alle buitenlandse ontwikkelings samenwerking stop te zetten wanneer de Cambodjaanse overheid niets zou doen aan de seksuele uitbuiting van de jonge meisjes. In hetzelfde jaar ontving IJM een bijdrage van de Amerikaanse overheid om het probleem samen met de Cambodjaanse politie te lijf te gaan. Sinds 2003 zijn zeker vijfhonderd meisjes bevrijd en honderd daders veroordeeld. Ook zette de Cambodjaanse overheid preventieprojecten op door burgers voor te lichten over seksuele slavernij. Vandaag de dag heeft Cambodja het best ontwikkelde systeem voor maatschappelijke (na) zorg voor bevrijde slachtoffers van gedwongen prostitutie in Zuidoost-Azië. Uitgebreid en diepgaand onderzoek toonde begin 2015 aan dat nog slechts 0,1% van de prostituees bestaat uit zeer minderjarige meisjes, en nog maar 2,12% uit wat oudere minderjarigen. Dit is een sterke afname ten opzichte van de aantallen minderjarige prostituees in 2002.

Wanneer politiemensen, aanklagers en rechters leren hoe ze de plaag van geweld tegen weduwen, minderjarige meisjes, arbeiders en arbeidersgezinnen kunnen bestrijden, ontvangen slachtoffers hun vrijheid en veiligheid en belanden daders achter de tralies

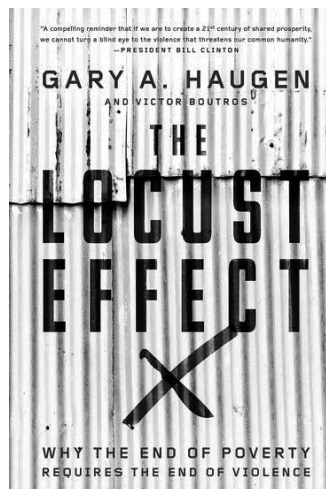
Sneeuwbaaleffect

De afgelopen jaren heeft de Cambodjaanse overheid het oplossen van gedwongen prostitutie duidelijk serieus genomen. Nog steeds moet er veel gebeuren. Er zijn nog steeds mannen die ongestraft minderjarige meisjes kunnen misbruiken. Toch verdient de inzet van de Cambodjaanse overheid voor het verbeteren van de situatie internationale erkenning. Het onverwachte succes van Cambodja wat betreft het door middel van een verbeterde rechtshandhaving terugbrengen van het aanbod en de vraag naar minderjarige prostituees –en dat in nauwe samenwerking met burgers en het maatschappelijke middenveld– verdient bestudering, steun en navolging.

Wereldwijd is het vaak nog altijd zorgelijk gesteld met de bescherming van fundamentele grondrechten, maar via het transformeren van rechtssystemen zijn sterke verbeteringen te bereiken. Dit stemt hoopvol. Wanneer politiemensen, aanklagers en rechters leren hoe ze de plaag van geweld tegen weduwen, minderjarige meisjes, arbeiders en arbeidersgezinnen kunnen bestrijden, ontvangen slachtoffers hun vrijheid en veiligheid en belanden daders achter de tralies. Dit kan leiden tot een positief sneeuwbaaleffect. Veel vormen van uitbuiting en geweld zijn namelijk gelegenheids misdaden: ze komen veel voor wanneer het risico op (gevangenis)straf laag is, maar verdwijnen wanneer het risico op straf groeit. Dit betekent concreet dat wanneer een Cambodjaanse borddeleigenaar ziet dat zijn collega achter de tralies verdwijnt vanwege exploitatie van minderjarige prostituees, de kans bestaat dat hij zelf ook uit angst en uit voorzorg stopt met deze misdaad.

Wereldwijd

Het is mogelijk de plaag van geweld tegen de allerarmsten te beëindigen en gerechtigheid te laten zegevieren. Middels een ontwikkelingsbeleid – in nationaal, Europees en internationaal verband – waarin dit onder ogen wordt gezien, is het mogelijk de grondrechten van basale veiligheid en vrijheid wereldwijd te waarborgen voor de wees, de weduwe, de onschuldig gevangene, de moderne slaaf. Bij het vieren van 800 jaar grondrechten mogen we onze ogen niet sluiten voor het lot van hen die dagelijks onrecht ervaren, en voor de mogelijkheden die voor handen zijn om recht te doen.

Noten

- 1 Gary Haugen. *The Locust Effect. Why the end of poverty requires the end of slavery*. Oxford: Oxford University Press (2014), 38-74. Auteur Gary Haugen is oprichter en CEO van de internationale mensenrechtenorganisatie International Justice Mission (IJM) die wereldwijd opkomt voor de rechten en vrijheid van slachtoffers van dagelijks geweld en moderne slavernij. Een groot deel van de analyses in dit stuk zijn op dit boek gebaseerd.
- 2 Zie www.globallslaveryindex.org.
- 3 Haugen 2014, 67-74.
- 4 Zie over dit thema ook Gary Haugen's toespraak bij TED Canada, "De verborgen reden voor armoede die de wereld nu moet aanpakken", gepubliceerd op internet in april 2015: www.ted.com/talks/gary_haugen_the_hidden_reason_for_poverty_the_world_needs_to_address_now?language=nl.
- 5 In het lezenswaardige boek *The Just Church* gaat Jim Martin op aansprekende en overtuigende wijze in op de roeping van kerkelijke gemeenschappen om actief betrokken te zijn bij de strijd voor gerechtigheid in deze gebroken wereld. Jim Martin. *The Just Church*. Carol Stream: Tyndale House Publishers, Inc. (2012).
- 6 Haugen 2014, 75-95.
- 7 Haugen 2014, 97. Zie ook een artikel hierover uit april 2002 op de website van de New York Times: www.nytimes.com/2002/04/23/science/looking-back-at-the-days-of-the-locust.html.
- 8 In de post-2015 ontwikkelingsagenda (SDG's) van de Verenigde Naties lijkt hier al een eerste begin mee te zijn gemaakt. Zie de website sustainabledevelopment.un.org.
- 9 Haugen 2014, 187-196.
- 10 Hoewel ook organisaties als Terre des Hommes (www.terredeshommes.nl) en Defence for Children (www.defenceforchildren.nl) zich bezighouden met het bestrijden van geweld tegen, en uitbuiting van, arme en kwetsbare bevolkingsgroepen en in het bijzonder kinderen in ontwikkelingslanden, is IJM's specifieke focus op rechtssysteemtransformatie uniek. Met meer dan 600 mensen is IJM actief in twintig gemeenschappen op vier continenten (www.ijmnl.org).
- 11 Haugen 2014, 241-275.
- 12 Zie over rechtssysteemtransformatie in Cambodja de website van IJM Nederland: www.ijmnl.org/hiddenpages/onderzoekcambodja. Zie ook Holly Burkhalter, "Cambodia's children. Phnom Penh's progress on Child Exploitation," *Foreign Affairs*, August 9, 2015. In dit artikel zet Burkhalter, als *Vice-President Government Relations & Advocacy* verantwoordelijk voor IJM's lobbyprogramma in Washington, D.C., uiteen waardoor de mensenrechtensituatie wat betreft gedwongen prostitutie van minderjarigen in Cambodja sterk is verbeterd in de afgelopen decennia. De informatie over Cambodja in dit stuk is gebaseerd op Burkhalter's artikel.

De problematiek van mensen- en grondrechten is zonder het gedachtegoed van de Verlichting ondenkbaar. Het levenswerk van de Brits-Amerikaanse historicus Jonathan Israel onderstreept dat gegeven. De vertaling van zijn standaardwerk *Democratische Verlichting* biedt scherp inzicht in een van de meest belangrijke intellectuele revoluties van de Westerse cultuur

Dr. Klaas van der Zwaag, redactievoorzitter

Mensenrechten zonder Verlichting ondenkbaar

Jonathan Israel is momenteel een van de bekendste historici én verdedigers van de Verlichting. In diverse werken voert hij een krachtig pleidooi voor de zogeheten radicale Verlichting, zoals verwoord door Spinoza, zijn lievelingsauteur. Dezelfde tendens is ook in dit boek te vinden, waarmee hij zijn twee eerdere delen over de Verlichting voltooit. Het nieuwe boek is nu uitgegroeid tot een trilogie. Wie de met elkaar bijna 4000 (!) pagina's leest, wordt ingewijd in een van de hoofdbronnen van onze moderne westerse

cultuur. Je doet niet alleen veel historische en filosofische kennis op, maar krijgt ook inzicht in de ideologische achtergrond van de huidige samenleving, met name de ideologie van het secularisme. Wie deze tijd wil verstaan, moet terug naar de zeventiende en achttiende eeuw waarin een ware cultuuromslag zich voltrok.

Revolutie

Israel zet uiteen hoe de Verlichting de meest belangrijke gebeurtenis is geweest in de tot-

standkoming van moderne westerse beschaving. Kenmerkend voor de Verlichting was de behoefte aan een betere menselijke wereld, een wereld waarin tolerantie een einde zou maken aan de godsdienstoorlogen, een op de mens gebaseerde moraal als uitgangspunt voor politiek en samenleving.

Verlichting heeft alles te maken met *revolutie*, zo betoogt Israel, een verandering in het denken. Het waren vooral de radicale verlichters, zoals Spinoza, Bayle, Diderot (contra de gematigde figuren als Hume, Voltaire, Montesquieu), die een werkelijke verandering in het denken wilden bewerken en daarmee het zogeheten despotisme beëindigden. Israel ziet het tijdperk van de Verlichting rond 1680 tot ongeveer 1800 als een geheel, gedragen door de centrale rol van de ‘filosofie’ als de ‘primaire oorzaak’ van de Revolutie. Die ideologische achtergrond van het denken was de directe oorzaak van de Franse Revolutie. ‘Een historisch verslag van de revolutie kan geenszins adequaat zijn zonder hoe dan

ook uit te leggen hoe precies egalitaire, democratische en anti-kerkelijke ideeën, de principes van de Radicale Verlichting, de Revolutie vanaf 1788 vormgaven en ruim voor de Staten-Generaal samenkwam, een aanvang namen. Zonder *la philosophie moderne* midden op het toneel te plaatsen bestaat er geen manier om de belangrijkste kenmerken en doelstellingen van de Revolutie te verklaren of hoe ze wat betreft de kernvraagstukken zo volstrekt anders was dan de Belgische en de Amerikaanse Revoluties van 1776 en 1789.’

Rede

Onder ‘filosofie’ verstaat Israel de wereldbeschouwing die zich niet laat gezeggen door kerk of christelijke openbaring, maar door de eigen rede. Het is dus meer dan een wijsgerige discipline, maar een specifieke denkwijze die de mens in het middelpunt stelt en die ingrijpende consequenties heeft voor het gehele leven, inclusief de samenleving. Wat de bijzondere nadruk van de Verlichting op de rede volgens Israel zo bijzonder maakte, was de overtuiging dat ‘niet vertrouwen op blind gezag, maar uitsluitend de toepassing van de rede, gecorrigeerd door ondervinding en ervaring, enorme maatschappelijke voordelen met zich mee zou brengen.’ Filosofie staat daarom tegenover de gevestigde waarden van monarchie, aristocratie en kerk. De stelling van Israel is dat de gematigde Verlichting het uiteindelijk moest afleggen tegen de radicale Verlichting. De gematigde Verlichting sloot een compromis tussen rede en religieuze autoriteit en kon uiteindelijk niet de onvoorwaardelijke vrijheid van denken bewerken, zoals die tenslotte triomfeerde in het moderne Westen, met name op het punt van de mensenrechten en de democratie. Niets kan

er volgens Israel verder naast zitten dan om te veronderstellen dat de mensenrechten zoals in het Revolutiejaar 1789 verkondigd werden, hun oorzaak hadden in de ontwikkelingen van de Franse staat of natie. 'De mensenrechten van de Radicale Verlichten gingen eerder uit van een ongekwalificeerd moreel universalisme.'

Mensenrechten

Die laatste aanduiding is voor Israel cruciaal. Het gaat hem om een universele wereldbeschouwing die zich manifest maakte vanaf met name de achttiende eeuw. De Verlichting is een fenomeen dat aan beide zijden van de Atlantische Oceaan ontstond en uiteindelijk overal in de wereld werkzaam was. Zij richtte zich bewust op de notie van humanitaire verbeteringen in deze wereld door middel van revolutionaire veranderingen 'die afrekenen met de ideeën, gewoonten en tradities uit het verleden.' De Verlichting zorgde doorgaans eerst voor een revolutie in denkbeelden en constitutionele beginselen en vervolgens van de maatschappij.

Hier komen de grond- en mensenrechten in beeld. Tegen 1789 waren het radicale denken en de bijbehorende maatschappelijke en radicale doeleinden inmiddels uitgegroeid tot 'een stelsel van nieuwe waarden', zoals gelijkheid, individuele vrijheid, vrijheid van denken, vrijheid van meningsuiting en een alomvattende godsdienstige verdraagzaamheid, dat er 'een duidelijk geformuleerde reeks fundamentele mensenrechten' afgekondigd kon worden. 'Alleen aanhangers van radicale denkbeelden omarmden de fundamentele mensenrechten als de waarachtige basis voor het denken over de maatschappij en politieke constituties en verwelkomden dit aspect van de Revolutie geestdriftig.' De

radicale verlichters hoopten op de totstandkoming van een vrije, rechtvaardige, egalitaire, democratische en seculiere maatschappij in de toekomst, aldus Israel. Omdat de heerschappij van de rede afhankelijk is van redeneren, discussie en argumentatie, pree de Radicale Verlichting zonder enige terughoudendheid de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van denken en de vrijheid van drukpers aan. 'Daarin zag ze de beste ondersteuning van debat en onderzoek, door middel van discussie, wetgeving en maatschappelijke verbetering.'

Tolerantie

Volledige tolerantie was volgens de gematigde Verlichting schadelijk voor de godsdienst, de moraal en de maatschappelijke stabiliteit, terwijl radicale denkers van mening waren dat 'la tolérance universelle' en de volledige vrijheid van denken en meningsuiting 'les remèdes infaillibles' vormden tegen de vooroordelen van het gewone volk, zoals D'Holbach stelde. Het streven naar ingrijpende politieke en maatschappelijke hervormingen, dat de fundamentele legitimiteit van het monarchisme en de instellingen van het *ancien régime* afwees, moest in beginsel en logischerwijze wel meer verankerd zijn in een radicale metafysica die alle doelgerichtheid van de wereld en de goddelijke voorzienigheid ontkende, dan in het denken van de gematigde hoofdstroom.

Fundamentele mensenrechten, in de zin van individuele vrijheid, gelijkheid, vrijheid van denken en meningsuiting en democratie, waren volgens Israel gedurende het tijdperk van de Verlichting onlosmakelijk verbonden met radicaal filosofische standpunten die elk ingrijpen van God ontkenden. 'Voorstanders van ingrijpende hervormingen constateer-

den zonder uitzondering dat een radicale filosofie beter bij hun doeleinden paste dan systemen die eerder conventionele of traditionele standpunten ondersteunden.’

Secularisme

Israels opvatting is gekleurd door een onverbloemd secularisme. Hij is kritisch naar de kerken in de tijd van de Verlichting die volgens hem ‘op zijn minst’ indirect steun verleenden aan onderhorigheid, slavernij, de ontoelaatbaarheid van burgerlijke scheiding en de onderdrukking van het vrije denken, homoseksualiteit en buitenechtelijke ‘ontucht’ door middel van de wet. De godsdienst of het bestaan van God is voor hem een hindernis voor de mensenrechten. Een filosofie die de goddelijke voorzienigheid uitsluit, is per definitie beter uitgerust om beweringen dat onze wereld in de greep wordt gehouden door zelfzuchtige en onderdrukkende elites en dat ze fundamenteel wanordelijk is, te onderschrijven, dan een filosofie die van mening is dat de morele, maatschappelijke, politieke en fysieke orde ontworpen is door een hogere intelligentie. ‘Een filosofie die ontkent dat de bestaande orde is geschapen en ontworpen en geleid wordt, en die tegelijkertijd volhoudt dat de rede een betere maatschappelijke en morele orde kan bedenken, zal daarom altijd meer aantrekkingskracht uitoefenen op regelrechte tegenstanders van priesterlijke machtsuitoefening, intolerantie, achterhaalde wetten, economische ongelijkheid, slavernij, monarchie, godsdienstige, seksuele en raciale discriminatie en aristocratie dan welk theologisch of gematigd verlicht systeem ook.’

Elk mens verlicht

Volgens de radicale verlichters als Diderot, Helvétius en D’Holbach was het streven van

de gematigde Verlichting naar een gedeeltelijke bevrijding van de mens – gebaseerd op een omwenteling in het denken die niet verder kwam dan de hoven en de maatschappelijke elites – veel te beperkt. Ze vonden die verwerpelijk en uiteindelijk onlogisch en onmogelijk. De denkers aan de radicale kant van de breuklijn vonden het ‘ongelooflijk arrogant’ om ervan uit te gaan dat het grootste deel van de mensheid altijd in duister gehuld zou moeten blijven, zoals Voltaire en Frederik de Grote deden. ‘Zo werden mensen veroordeeld om nog eeuwenlang te leven in wat ze als de meest verwerpelijke en peilloze onwetendheid beschouwden, een toestand van oneindige vernedering en uitbuiting.’ Als het goede leven afhangt van kennis van de waarheid, meenden Diderot, Helvétius en D’Holbach, *dan dient elk mens verlicht te worden*. Hier komt de universele pretentie van de Verlichting naar voren. Iedereen dient verlicht te worden, omdat iedereen hetzelfde ‘recht’ op geluk en een gelijk aandeel in de samenleving en de staat heeft en daarom op kennis van ‘de waarheid’. En ook omdat ‘de nieuwe seculiere en in grote trekken utilitaire moraal’ waarop men de grondslagen van maatschappij en politiek probeerde te vestigen, niet voldoende verankerd kon worden ‘zonder eerst de morele, maatschappelijke, opvoedkundige en politieke houdingen in de samenleving te transformeren.’

Vernietigende consequenties

De radicale verlichtingsdenkers waren overigens niet optimistisch over hun kansen, maar uiteindelijk hebben hun ideeën gezegevierd in de loop van de tijd, aldus Israel. ‘De uiteindelijke emancipatie van de mens en een leven in een vrije maatschappij die allen gelijke bescherming op gelijke basis biedt, onder een

gekozen regering die regeert in het belang van de gehele maatschappij, is geen onmogelijke droom, ook al wordt die voortdurend belemmerd en tegengewerkt.' Op eigen kracht kon de gematigde Verlichting volgens Israel geen einde maken aan de georganiseerde discriminatie van religieuze minderheden, persvrijheid afkondigen, de vervolging van homoseksuelen stopzetten of de zwarten in de Nieuwe Wereld emanciperen. Ondanks de brede steun die ze nog steeds in sommige kringen genoot, was de gematigde hoofdstroom van de Verlichting overal in de wereld van de jaren negentig als een bruikbare strategie verdwenen. Nergens was het nog een haalbare politieke optie. Israel laat zien hoe 'de revolutie van het denken' de westerse wereld tussen 1760 en 1789 fundamenteel veranderde, een van de meest beslissende wendingen is geweest in de geschiedenis van de mensheid. Hij beschrijft de diverse aspecten van de Verlichting in de verschillende landen in de gehele wereld, waardoor dit boek werkelijk een *Fundgrube* is waar de lezer voorlopig niet is op uitgekeken. Hij laat overtuigend zien hoe de idee van de mensenrechten in de denkwereld van de filosofie opkwam en vervolgens zijn vertaling en uitwerking kreeg in politiek en samenleving. Daarom blijft Groen van Prinsterer actueel toen hij oorsprong van de Revolutie zag in een omkering van denkwijze, in het beginsel van het ongeloof, met tenslotte vernietigende consequenties.

Losgemaakt

Israels optie is een onverbloemde verheerlijking van de Verlichting die hij ook verdedigt tegenover het postmodernisme dat kritisch is naar de Verlichting en verwantschap toont met hen die in de tachtiger jaren van de vorige eeuw al spraken van 'de dialectiek van de

Verlichting' (de onderdrukkende gevolgen van de rede, onder meer in de politieke ideologieën). Hij heeft geen oog voor de gedachte dat de mensenrechten ook een vrucht zijn die opbloeide op de akker van het christelijk denken. Daarin schemert immers iets van de uniciteit van de mens als beeldrager van God, die niet aangetast kan worden door welke menselijke autoriteit of macht. Daarmee kan men stellen dat de idee van politieke vrijheid en grondrechten zaken zijn die evenzeer Bijbels verankerd en gelegitimeerd zijn, waarop trouwens ook Groen van Prinsterer gewezen heeft. Alleen de Verlichting heeft deze geperverteerd en losgemaakt van de christelijke openbaring. Neemt niet weg dat Israel ons de ogen opent voor de grondslagen van de westerse cultuur waarin de Verlichting een keerpunt is geweest, met naast veel goede vruchten –waaronder ook de mensenrechten!–, ook veel desastreuze gevolgen. Het secularisme is er de wrange vrucht van.

N.a.v. Jonathan Israel, **Democratische verlichting. Filosofie, revolutie en mensenrechten, 1750-1790, uitgeverij Van Wijnen, Franeker, 2015; 1348 blz., € 99,50.**

Onderwijs moet kinderen ruimte laten voor het maken van eigen keuzes, vindt Patrick van Schie, directeur van de TeldersStichting, gelieerd aan de VVD. Hij pleit voor godsdienstneutraal onderwijs. Arnold Weggeman, directeur Advisering bij de Raad van State, vindt dat ouders hun kind naar een school moeten kunnen sturen die in het verlengde ligt van de opvoeding. Ouders moeten hun kinderen leren keuzes te maken.

Onderwijsvrijheid: de keuze aan het kind?

Nog ruim een jaar te gaan en Nederland kan terugzien op 100 jaar onderwijsvrijheid, met gelijke financiering voor openbaar en bijzonder onderwijs. Ons land heeft een uniek, maar niet onomstreden onderwijsstelsel.

Een intrigerende vraag is wat het woord 'vrijheid' precies inhoudt als het gaat om onderwijs en schoolkeuze? Staat de keuzevrijheid van het kind voorop? Of gaat het om

de vrijheid van ouders om voor hun kinderen te kunnen kiezen voor onderwijs dat aansluit bij de opvoeding?

Stelling

We hebben twee deskundige auteurs uitgenodigd om in alle vrijheid hun mening te geven over de volgende kwartaalstelling: 'Onderwijsvrijheid garandeert het recht van ouders dat hun kinderen onderwijs krijgen overeenkomstig hun wereldvisie.'

Onderwijs hoort het kind te dienen

Dr. P.G.C. van Schie

De kwartaalstelling is volgens de huidige rechtsregels onomstotelijk juist. Maar de vraag is of zij ook een *normatieve* waarheid bevat. Dat ouders door artikel 23 van de Grondwet hun kinderen niet alleen thuis maar ook op school hun eigen wereldvisie als de enige ware kunnen voorhouden, doet juist afbreuk aan de vrijheid van degenen om wie het gaat.

Het onderwijs hoort het kind te dienen. Natuurlijk niet in de zin dat het kind kan eisen hoe de les eruit ziet en wat het zoal onderwezen krijgt, maar wel in de zin dat de vorming van het kind centraal behoort te staan. Wil het kind zijn of haar eigen talenten kunnen ontplooiën en straks als volwassene zelfstandig in de samenleving staan, dan is het essentieel dat het onderwijs ruimte biedt aan die eigen talenten en dat het kind leert eigen keuzes te maken.

Om keuzes te kunnen maken, moet er iets te kiezen zijn. Wij zullen het met elkaar eens zijn dat verkiezingen met maar één partijlijst –zoals in communistische landen– niet vrij zijn, en dus waardeloos. Met de levensovertuiging is dat niet anders. Van huis uit krijgt een kind de levensovertuiging van de ouders mee. De ouders hebben dus al gauw zo'n zestig uur per week, zo niet meer, om hun levensvisie aan hun kinderen over te dragen.

Godsdienstneutraal onderwijs geeft kinderen de kans een (kleiner) aantal uren per week op een zo objectief mogelijke wijze ook kennis te nemen van andere levensovertuigingen. Zij kunnen dan zelf bepalen of daarin iets aantrekkelijks zit, of dat zij voor de levensovertuiging van hun ouders kiezen.

Godsdienstneutraal is niet hetzelfde als zonder aandacht voor godsdienst. Het biedt zo onbevangen mogelijk inzicht in de belangrijkste religieuze en areligieuze overtuigingen. Voorts wordt de invloed van religie op de samenleving belicht, met de voors en de tegens.

In debatten met reformatorische ouders hoor ik wel eens: 'U wilt mijn kinderen mijn geloof afnemen.' Geenszins. Wel wil ik dat kinderen hun eigen keuzes (leren) maken, en geen keuze krijgen opgedrongen. Mij lijkt dat juist een ouder die werkelijk gelooft, eraan zal hechten dat de levensovertuiging van zijn of haar kinderen in hun *eigen* hart leeft."

Onderwijs dat aansluit bij de opvoeding

Mr. A. Weggeman

Ouders hebben de vrijheid om een school voor hun kinderen te kiezen. Die keuzevrijheid van ouders wordt echter niet gegarandeerd door de vrijheid van onderwijs. De vrijheid van onderwijs waarborgt het recht van particuliere organisaties om onderwijs te geven door het oprichten van scholen, de keuze van richting en de vrijheid van inrichting. De vrijheid van onderwijs garandeert met andere woorden niet het recht om onderwijs te ontvangen, maar het recht om onderwijs te geven. In zoverre ben ik het niet eens met de letterlijke tekst van de stelling.

In juridische zin is dit een belangrijk gegeven. De vrijheid van onderwijs is de vrijheid van een collectiviteit of gemeenschap om het onderwijs te organiseren en vorm te geven. Daarbij kunnen scholen de toelating weigeren van kinderen die de grondslag van de school niet onderschrijven (of respecteren). Als recht van ouders om hun kinderen onderwijs te laten ontvangen zou worden beschermd, zou het niet gemakkelijk zijn de toelating van leerlingen te weigeren.

Met gedachte die aan de stelling ten grondslag ligt, ben ik het echter van harte eens. Door het gevarieerde aanbod aan scholen hebben ouders de mogelijkheid om hun kinderen onderwijs te laten geven dat aansluit bij de opvoeding. Daarom kan ik de redenering niet volgen dat kinderen de keuzevrijheid moeten hebben om onbevungen kennis te maken met religie en levensbeschouwing. Natuurlijk laten we kinderen keuzes maken, maar ouders moeten hen daarbij –in ieder geval tot een bepaalde leeftijd– zorgvuldig begeleiden. Kinderen van vier jaar laat je niet alleen de weg oversteken, dat is levensgevaarlijk.

Ook in het recht is het heel gebruikelijk om leeftijdsgrenzen te stellen: kinderen zijn tot achttien jaar handelingsonbekwaam en ze mogen niet stemmen. Daarmee geeft de wetgever aan dat zij nog geen weloverwogen keuze kunnen maken. In de wet is ook een plicht opgenomen voor ouders om voor hun kinderen te zorgen en hen het nodige te verschaffen. Als dit in het burgerlijke leven geldt, is dit minstens zo belangrijk voor de geestelijke welstand van het kind. Ouders hebben bij de doop beloofd die geestelijke welstand te bevorderen, onder meer door het geven van christelijk onderwijs.

In de rechtsfilosofie van Paul Scholten staat rechtsvinding centraal. De rechter zoekt het recht, ook naast en achter de wet, met inbreng van de hele persoon. Grondrechten zijn volgens hem vrijheidsrechten tegenover de staat. Die kan niet 'totaal' zijn, stelt hij. Uit de Bijbel kan, aldus Scholten, worden betoogd dat er 'ergens voor den Christen een vrijheid moet zijn, waar de Staat niet huist.'

Mr. drs. B.D. Hengstmengel is jurist en rechtsfilosoof

Paul Scholten: Christelijke vrijheid grondslag volksbestaan

Het werk van de Nederlandse jurist en rechtsfilosoof Paul Scholten (1875-1946) kan met recht klassiek genoemd worden. Het is eigentsoortig, niet goed te plaatsen in de traditie van de rechtsfilosofie. Scholtens opvatting van rechtsvinding en het recht als een 'open systeem' zijn vrijwel gemeengoed geworden in de Nederlandse rechtstheorie en rechtsfilosofie. Zijn naam leeft voort onder huidige generaties juristen, niet in het minst door zijn beroemde, nog immer uitgegeven *Alge-*

meen deel (1931) in de privaatrechtelijke Asserserie. De theologische en rechtsfilosofische grondlijnen van Scholtens denken worden uitgewerkt in de vele essays die hij schreef en die na zijn overlijden gebundeld werden in de vierdelige *Verzamelde geschriften*, uitgegeven bij W.E.J. Tjeenk Willink te Zwolle in de jaren 1949-1954.¹

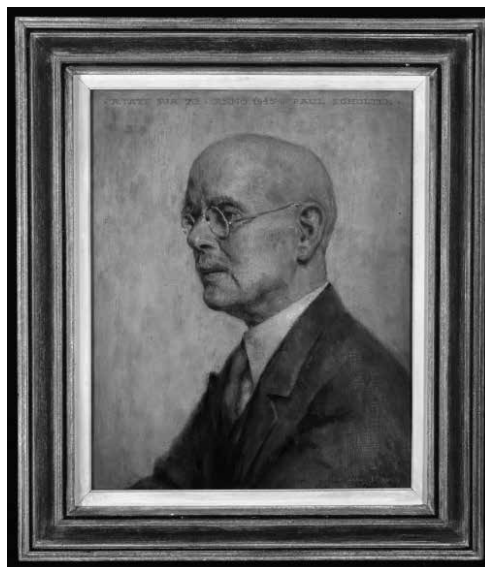
Paul Scholten is afkomstig uit een weinig kerkelijk meelevend protestants milieu. Pas

op latere leeftijd kwam Scholten tot een levend geloof. Na studie en promotie aan de UvA (toen nog Gemeentelijke Universiteit) werd hij advocaat en procureur, rechter en raadsheer-plaatsvervanger te Amsterdam. In 1907 werd hij hoogleraar aan de UvA in het Romeinse recht, later ook in het burgerlijk recht en de rechtsfilosofie. Hij was ook enige tijd rector magnificus van de universiteit. Scholten was maatschappelijk en kerkelijk zeer actief. Zo speelde hij een prominente rol in de totstandkoming van de kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk (1951). Ook was hij enige tijd lid van de Eerste Kamer, aanvankelijk als CHU-lid en later, onder invloed van de christelijke Doorbraakbeweging, als lid van de net opgerichte PvdA. Scholten overleed in mei 1946 aan boord van de MS Delfdijk, op weg naar een erepromotie in Harvard en naar zijn dochter in Canada.

Rechtsvinding

In Scholtens rechtsfilosofie staat de rechtsvinding centraal. Hij verzet zich tegen het legisme, dat leert dat alle recht in de wet te vinden is en dat de rechter niet anders doet dan toepassen van de wet op een concreet geval. Het recht moet *gevonden* worden. Het heeft immers met een *behoren te* maken dat

Scholtens opvatting van rechtsvinding en het recht als een ‘open systeem’ zijn vrijwel gemeengoed geworden in de Nederlandse rechtstheorie en rechtsfilosofie

nooit tot feitelijkheden is te reduceren. In de rechtsvinding en door het systeem van het recht heen zoekt de rechter naar gerechtigheid, ook al is die hier en nu nooit ten volle te realiseren. De beslissing van de rechter – hij is archetype van de jurist – is niet alleen een juridisch, maar ook een zedelijk oordeel. Het is een sprong, een daad, een gewetensoordeel. Hij maakt daarbij echter onvermijdelijk vuile handen. Dat moet hem er echter niet van weerhouden te kiezen.

Personalisme

In Scholtens personalistische wijsbegeerte komt de *persoon* in het geding en is het allereerst de persoon die de gerechtigheid zoekt. Scholten is beïnvloed door de personalistische wijsbegeerte van zijn vriend, de natuurkundige, pedagoog en filosoof Philipp Abraham Kohnstamm (1875-1951). In diens ‘Bijbels personalisme’ staan de menselijke persoon en het geweten centraal. Scholtens christelijk personalisme heeft ook wortels bij Søren Kierkegaard, in het dialogische

denken (Martin Buber, Ferdinand Ebner) en in de dialectische theologie (Karl Barth). In het christelijk personalisme heeft waarheid niet alleen met denken, maar meer nog met handelen te maken. Waarheid is niet zozeer een idee of norm die geldt, maar een Persoon die spreekt. Waarheid is een ontmoeting. Zoals God zich openbaart als een Persoon, zo wekt Hij in de mens het persoon-zijn, een onherleidbare categorie. In plaats van onveranderlijke beginselen staat het gebod van God centraal. Persoon-zijn is het steeds weer in concrete situaties antwoorden op het spreken van God.

Tegenover het humanistische vrijheidsbegrip stelt Scholten dat ‘alleen dan het beroep op de gewetensvrijheid gefundeerd is, als het wortelt in de geloofsvrijheid’

In het licht van Scholtens personalisme is het niet verrassend dat in zijn rechtsfilosofische werk het rechterlijk oordeel centraal staat. De rechter zoekt het recht, ook naast en achter de wet, met inbreng van de hele persoon. Het rechterlijk oordeel is ten diepste moreel van aard en vindt via het geweten een laatste grond in levensovertuiging. Het geweten van de rechter is het punt ‘waar de eisch ons persoonlijk gesteld en de maatschappelijke rechts-eisch elkaar ontmoeten’ (VG I, 422). Het geweten is de plaats waar gekozen wordt tussen goed en kwaad. Het is de plaats waar de mens ten volle persoon is. Het is de plaats van de innerlijke vrijheid.

Christelijke vrijheid

Tegenover het humanistische vrijheidsbegrip stelt Scholten dat ‘alleen dan het beroep op de gewetensvrijheid gefundeerd is, als het wortelt in de geloofsvrijheid.’ Daarmee krijgt de gewetensvrijheid een eigen inhoud en richting. ‘De Christelijke vrijheid is de grondslag van de algemeene gewetensvrijheid.’ (VG II, 214-215) Het is niet omgekeerd. Gewetensvrijheid is geen onverschilligheid, geen lege tolerantie. Het komt er op aan door welke geest de vrijheid gedragen wordt.

Vrijheid in Bijbelse zin is het in Christus vrij zijn van de wet, het staan in de vrijheid (Paulus). Dit is een innerlijke vrijheid, die buiten en boven het staatkundig en maatschappelijk leven staat. Deze vrijheid bepaalt echter wel de houding van de christen in dat leven, in het bijzonder waar het de vrijheid van het geweten betreft. De medemens mag niet in zijn geweten worden geknecht, ook niet wanneer hij, naar wij menen, dwaalt. ‘De gewetensvrijheid is grond en grens van het recht. Haar kan de macht van het recht niet aantasten’ (VG I, 160). Scholten verbindt het christelijke vrijheidsbegrip en de daaruit voortkomende gewetensvrijheid met de Nederlandse geschiedenis (Willem van Oranje). ‘De Christelijke vrijheid is de grondslag van ons volksbestaan’ (VG II, 213).

Grondrechten

Vanuit de christelijke vrijheid legt Scholten een verband met grondrechten. ‘De vrijheid ontmoet in haar loop in de wereld de *vrijheden*.’ (VG II, 216) Grondrechten zijn voor Scholten primair vrijheidsrechten tegenover de staat, klassieke grondrechten dus. Hij was nog niet vertrouwd met sociale grondrechten, zoals deze in de tweede helft van de

twintigste eeuw werden geformuleerd en sindsdien een onstuimige groei kenden.

Scholten spreekt vooral over grondrechten in relatie tot de totalitaire staat. Een totalitaire staat is een staat die meent volledig recht van spreken te hebben op elk gebied. 'De totalitaire Staat heft ieder recht der persoonlijkheid op.' De mens is niet langer subject, maar object. Een totalitaire staat erkent geen grens 'waar een individu of een corporatie, de Kerk b.v., haar een hiertoe en niet verder kan toeroepen. De grondwetten der Westersche landen erkenden de grondrechten of vrijheden van den persoon, die dat halt uitspraken. De vrijheid van vergadering en vereeniging, van drukpers, van woning, van godsdienstuitoefening en geweten bovenal, zij vonden haar erkenning.' (VG I, 510)

Gezag

Grondwettelijke vrijheid is dat aan het gezag een grens wordt gesteld, dat er een onpartijdige rechter is. Gemeenschappelijk aan de verschillende vormen van grondwettelijke vrijheid is evenwel dat er nooit sprake kan zijn van absolute, onbegrensde en onvoorwaardelijke gelding. De vrijheden vergen nadere regeling en beperking. Het gezag komt gehoorzaamheid toe, terwijl het tegelijk altijd ergens zijn grens moet erkennen. Het is daarbij essentieel dat de grondwettelijke vrijheden 'niet maar concessies van het gezag zijn, gunsten die naar willekeur kunnen worden verleend en ingetrokken, maar vormen, waarin de ééne vrijheid zicht uit.' Niet dat de specifieke vormgeving van deze vrijheden wezenlijk is. Die kan naar tijd en plaats verschillen en heeft dat ook gedaan. 'De vrijheid is altijd vrijheid tegenover het gezag. En de grenzen van het gezag zijn niet a priori voor alle tijden en plaatsen aan te

Waar het op aankomt is, 'dat ergens die vrijheid is erkend, dat het geestelijk leven van den individueelen mensch zich moet kunnen ontplooiën los van de gemeenschap'

geven' (VG II, 217). Er bestaan ook verschillen in volksaard. Waar het op aankomt is, 'dat ergens die vrijheid is erkend, dat het geestelijk leven van den individueelen mensch zich moet kunnen ontplooiën los van de gemeenschap, ook tegenover de gemeenschap. Het gaat om het beginsel, niet om zijn uitwerking.' (VG I, 510-511) Zoals tegenover het gezag de vrijheid staat, staat tegenover de gemeenschap de persoonlijkheid.

Kerk en staat

In Scholtens opvatting van gewetensvrijheid en geloofsvrijheid is een bijzondere plaats weggelegd voor de kerk, in zijn geval de *volkskerk*. 'Er moet voor de Christen een plaats zijn, waar hij zich in vrijheid terugtrekt, een terrein, waarvan de Staat, waarvan iedere gestelde macht de handen aftrekt.' De staat mag dus niet 'totaal' zijn. De kerk heeft tegenover de staat de noodzakelijke vrijheid van Evangelieverkondiging. Dat wil niet zeggen dat de grondrechten direct uit de Bijbel zijn af te leiden. 'Wij kunnen van den Bijbel uit niet komen tot de vrijheidsrechten, die de Grondwetten der liberale Staten kennen, al zijn zij niet revolutionair, maar in een oude traditie gegrondvest en theoretisch

**‘Juist omdat wij zelf hier
arbeiden, zijn we zoo licht
geneigd den afstand te ver-
geten, te vergeten, dat dit
alles voorloopig is. Ten slot-
te, voor God, valt het weg’**

sinds de Middeleeuwen gevormd, maar wel kan uit den Bijbel worden betoogd, dat er ergens voor den Christen een vrijheid moet zijn, waar de Staat niet huist.’ (VG I, 426).

Feitelijk is er geen enkele staat die levensbeschouwelijk neutraal is, die niet op een of andere wijze treedt op het terrein van de kerk en beslag legt op het innerlijk. Andersom is de christelijke boodschap er niet alleen voor de kerkleden, maar ten bate van allen. Er is in deze wereld geen goede oplossing voor de verhouding van kerk en staat. ‘Er zal steeds een voor het ogenblik bevredigende

oplossing binnen de bestaande rechtsorde moeten worden gevonden.’ Tussen kerk en staat is er geen blijvende vrede mogelijk, alleen ‘een mogelijkheid tot voorlopige afbakening van beider terrein.’ (VG I, 428)

Afstand en samenhang

In de verhouding tussen geloof en staatsburgerschap moet er volgens Scholten altijd oog zijn voor de afstand én de samenhang. De afstand moet niet eenzijdig worden benadrukt, alsof het rechts- en staatsleven een ‘uit geloofsoogpunt onverschillig ding’ zou zijn. Evenmin moet de samenhang ons doen vergeten dat het alles gebrekkig blijft en door de zonde gescheurd. ‘Juist omdat wij zelf hier arbeiden, zijn we zoo licht geneigd den afstand te vergeten, te vergeten, dat dit alles voorloopig is. Ten slotte, voor God, valt het weg.’ Aan de keizer moet gegeven worden wat des keizers is, maar ook wat des keizers is, ‘is ten slotte Gods.’ Er wordt een zelfstandigheid erkend die uiteindelijk weer wordt opgeheven. ‘Er is immers niets, dat niet Gods is.’ (VG I, 431)

Noten

- 1 Een goede selectie is opgenomen in de bundel Paul Scholten, *Dorsten naar gerechtigheid*, red. Timo Slootweg, Deventer: Kluwer 2010.

Mare Liberum

De Magna Carta galmt nog na. Zowel in Engeland als op Urk. Beide eilanden hebben wat met elkaar. Niet voor niets dragen de Urker kotters (kleine drijvende eilandjes) de kentekenen UK: United Kingdom.

Zowel voor Engelsen als voor Urkers gold eeuwen lang het recht op de zee. Het mare liberum, de vrije zee. De Engelsen hebben sinds de Magna Carta erg lang volgehouden dat de Noordzee alleen van hen was. Niet iedereen begreep dit. Vandaar de vele oorlogen die op deze zee zijn gevoerd.

De Urkers hadden hun eigen zee: de Zuiderzee. Toen in 1932 de Afsluitdijk kwam, zochten ze nieuwe visgronden en werd de Noordzee de akker van de visserman. De Engelsen lieten dit oogluikend toe.

Beide eilanden verstonden elkaar in de drang naar zelfstandigheid, onafhankelijkheid en uniciteit. Ze helpen elkaar ook. Eind vorige eeuw – toen Engeland het visserijquotum niet vol kreeg – gingen diverse Urker kotters onder Engelse vlag varen.

Voor zowel Engelsen als Urkers is het een doorn in het oog dat de rechten verkregen uit de Magna Carta in de loop der eeuwen zijn afgekald. Het mare liberum heeft plaats gemaakt voor het mare clauderum. De open zee is ingeruild voor de gesloten zee. In diverse delen van de Noordzee mag niet meer worden gevestigd. De rechten van plant en vis in de zee worden belangrijker geacht dan de gezondheid van de mens. Toch blijft vis goed voor hart- en bloedvaten.

Een organisatie die zwerfkeien gooit en de biotoop van de zee verstoort, krijgt steeds meer rechten. Waar echter zo'n kei valt, groeit geen plantje meer en krijgen de vissen minder ruimte. De wereld op z'n kop. De één mag nog geen net uitwerpen, terwijl de ander wel zware zwerfkeien in zee mag dumpen. De Magna Carta en het mare liberum ten spijt.

Rien Bogerd, Gemeentesecretaris Urk

Het recht om te mogen demonstreren behoort tot de zogeheten klassieke grondrechten. Dit recht verdient bescherming, aldus de liberale denker John Stuart Mill, want avant-gardisten zorgen voor vernieuwing. Het recht op betoging is niet onbegrensd. Zo mag een demonstratie bijvoorbeeld niet het verkeer of de openbare orde hinderen. Bestuurders mogen een demonstratie nooit weigeren omdat de inhoud hun niet aanstaat.

Mr. drs. P. Verhoeve, burgemeester in de gemeente Oudewater

Demonstratierecht, een zegen

Demonstraties horen bij een open democratie. Vrijheid van betoging is een zegen. Terrecht is ze ruimhartig grondwettelijk verankerd. Met de pro-IS demonstraties is er meer ruimte gekomen voor het begrenzen van betogingen. Zeer beperkt overigens.

Op een zonnige voorjaarsdag kreeg ik een e-mail van het Nieuw Republikeins Genootschap. Enkele hartstochtelijke leden ervan wilden graag demonstreren bij het bezoek van koning Willem-Alexander aan het jarige

Oudewater. Als verklaard monarchist, kroonbenoemd(!) burgemeester en betrokken portefeuillehouder van een feestelijke stadsverjaardag, stond ik eerlijkheidshalve niet te juichen toen dit verzoek mij bereikte. Wat te doen?

Na een kort bezoek aan hun website besloot ik welwillend in te gaan op dit demonstratieverzoek. Op andere plaatsen in Nederland waren de demonstranten al eens hardhandig weggewerkt door de politie. De klachtenpro-

cedure werd vervolgens integraal gepubliceerd. Bovendien is het genootschap slim genoeg om in groepjes van twee langs de koninklijke route te staan. Bij een dergelijk klein aantal gaat het niet om een meldingsplichtige manifestatie, maar is er sprake van vrijheid van meningsuiting van individuele burgers. De forse commotie na afloop van de robuuste aanpak van de Zwarte Pietdemonstraties bij de intocht in Gouda vorig jaar, maakt burgemeesters behoedzaam.

Demonstratiekraam

Om te voorkomen dat de republikeinen met de bekende bordjes, ‘Ik ben geen onderdaan’, ‘down with the crown’ en wat niet al, door

Toen onze vorst langsliep,
schudde hij hen de hand,
maar wees hun folder af.
Koning Willem-Alexander
zou volgens de
republikeinen hebben
gezegd: ‘Ik heb het al
gelezen, prachtig. Leuk dat
jullie er zijn. Dapper’

de oude binnenstad zouden lopen, heb ik ze een demonstratiekraam aangeboden. Daar is dankbaar gebruik van gemaakt. De Oudewaternaren vonden hun aanwezigheid over het algemeen niet geweldig, maar lieten de demonstranten met rust. En andersom. Toen onze vorst langsliep, schudde hij hen de hand, maar wees hun folder af. Koning Wil-

lem-Alexander zou volgens de republikeinen hebben gezegd: ‘Ik heb het al gelezen, prachtig. Leuk dat jullie er zijn. Dapper.’ Een klasse reactie.

Kan een burgemeester een demonstratie verbieden? Eigenlijk niet. Hij zou het niet eens moeten willen. In een open samenleving is er vrijheid van meningsuiting. IJzer scherpt men met ijzer (Spreuken 27:17). Er mag ruimte zijn om die mening met anderen te delen én te uiten. Daarbij doet het niet ter zake of de inhoud van de manifestatie de lokale bestuurders welgevallig is. In de Grondwet zijn niet voor niets klassieke grondrechten als het petitierecht (artikel 5), vrijheid van meningsuiting (artikel 7) en vrijheid van betoging (artikel 9) opgenomen.

Grenzen

In een open samenleving is het een voorrecht dat de bevolking op ordentelijke wijze haar stem mag laten horen ten opzichte van het bestuur. In dictatoriale regimes functioneert dit grondrecht niet. De meeste demonstraties in het Midden-Oosten bijvoorbeeld, zijn georkestreerd door het bestuur. Deviant gedrag wordt in een samenleving sowieso snel afgestraft. Non-conformisme verdient bescherming. Het zijn volgens de liberale denker John Stuart Mill juist de avant-gardisten die voor creatieve vernieuwing zorgen. Tegelijkertijd geldt het demonstratierecht niet tegen elke prijs. Ook niet in Nederland. Ter ‘voorkoming van wanordelijkheden’ of ‘in het belang van het verkeer’, kan de wet wel grenzen stellen aan een betoging (artikel 9 van de Grondwet). Deze grenzen staan uitgewerkt in de Wet openbare manifestaties. In deze korte wet, ingevoerd in 1988, staan 12 artikelen waarin is uitgewerkt hoe met betogingen moet worden omgegaan. In arti-

kel 5 staat de mogelijkheid dat een burgemeester een demonstratie kan verbieden. Hiervoor gelden de volgende voorwaarden:

- Als de betoging niet tijdig is aangegeven;
- Als onduidelijk is wie en waarvoor men demonstreert (volgens Occupy-jurisprudentie is een contactpersoon reeds voldoende, PV);
- Als de betoging gevaar oplevert voor het verkeer, de gezondheid of de openbare orde.

De inhoud van de demonstratie mag nooit de grond zijn voor een verbod. Wel kan de burgemeester tijdens en voorafgaand aan de betoging sturen op tijden en routes. Beperken of verbieden is zelden kansrijk. Zelfs de

De inhoud van de demonstratie mag nooit de grond zijn voor een verbod. Wel kan de burgemeester tijdens en voorafgaand aan de betoging sturen op tijden en routes

monstraties van extreemrechtse groeperingen, zoals van de Nederlandse Volks-Unie in Den Bosch en Apeldoorn, kregen van de rechter ruimere mogelijkheden dan de burgemeester aanvankelijk wilde geven. Tweemaal, in 2007 en 2009, werd het besluit van de burgemeester geschorst omdat het recht

op demonstratie zwaarder woog dan praktische bezwaren van de gemeente. Uitvoerig moet een burgemeester kunnen motiveren waarom hij het demonstratierecht inperkt, bijvoorbeeld als er te weinig politiecapaciteit is. Dat laatste is doorgaans nodig om de demonstranten te beschermen tegen tegenbetogers.

Kentering

Met de pro-IS-demonstraties in Den Haag en de pro-Gaza-demonstratie (lees: anti-Israël-demonstratie) in Amsterdam, begin juli 2014, is er wel een kentering gekomen. De vlaggen van IS in de Schilderswijk, inclusief de doodswensen die klonken, schokten velen. Burgemeester Van der Laan besloot de geplande demonstratie in Amsterdam wel te laten doorgaan, maar verbood nazitekens en jihadvlaggen. Dit werd maatschappelijk gezien geaccepteerd. Zijn beslissing komt ook overeen met het rechtsgevoel van mensen met normaal moreel postuur. Feitelijk staat deze aanscherping van de burgemeester op gespannen voet met de wet, die zegt dat een bestuurder niets heeft te maken met 'de inhoud van de te openbaren gedachten of gevoelens.'

Dit biedt perspectief. Inmiddels is de rechtsorde zodanig dat de mogelijkheden voor de burgemeester om demonstraties te beperken iets verruimd zijn. Tegelijkertijd, demonstren staat een ieder vrij. Een burgervader voor iedereen zal dit ook willen garanderen. Opdat er vrede en aangename rust in zijn gemeente is. Een fatsoenlijke uiting van maatschappelijk ongenoegen hoort daarbij.

In Amsterdam strijkt in de 17e eeuw een Joods-Portugese minderheid neer. Vanaf 1612 worden de eerste joodse synagogen gebouwd. Het ontstaan van de joodse religie trekt de aandacht van de protestantse Staten-Generaal. Zij houden zich echter op de vlakte en laten beslissingen hierover aan stadsbesturen. Dat heeft tot gevolg dat Amsterdam een andere keuze maakt dan Utrecht. De laatste houdt de stadspoort voor Joden dicht.

Hans van 't Land

Koopmannen met pijpenkrullen in Amsterdam

De ontstaansgeschiedenis van de Republiek der Verenigde Nederlanden valt gevoelsmatig vaak samen met die van tolerantie en gewaarborgde vrijheden. Waar keizer Karel V en zijn zoon Filips II een kruistocht tegen ketters begonnen, was de Nederlandse Opstand een daad vóór vrijheid en tegen brute onderdrukking. Als we spreken over grondrechten is het daarom nuttig om eens te bezien hoe de jonge Republiek omging met een nieuwe, nog ongewone religieuze bevolkingsgroep.

Was er inderdaad sprake van tolerantie of gebrek aan centraal gezag? We keren naar het Amsterdam van de 17e eeuw en ontmoeten een Joods-Portugese minderheid. Waar komen zij vandaan, hoe introduceren ze het jodendom in de Republiek en waarom wonen ze wel in Amsterdam maar niet in Utrecht?

Joden worden Nieuwe Christenen

De eerste historische beschrijving van de Joden in Nederland is van Koenen. Deze Am-

sterdamse koopman (1809 – 1874), tevens ouderling in de Waalse kerk, was bevriend met de christen-Jood Isaac da Costa. De geschiedenis van 'het oude en merkwaardige Volk' of 'Abrahams nageslacht', aldus Koenen, leidt naar het Iberische schiereiland waar veel Joden in diaspora verkeerden. Hun positie werd nijpender toen binnen het Spaanse rijk de wereldlijke en kerkelijke macht meer en meer samenvalt. In het jaar 1492 vaardigden de Spaanse koning Ferdinand II en koningin Isabella het Edict van de verdrijving van de Joden uit. De *Sefardim* konden kiezen

De *Sefardim* konden kiezen tussen het verlaten van Spanje, daarmee hun goud en zilver achterlatend waarmee de Spaanse staatskas werd gespekt, óf zich te bekeren tot het rooms-katholicisme

tussen het verlaten van Spanje, daarmee hun goud en zilver achterlatend waarmee de Spaanse staatskas werd gespekt, óf zich te bekeren tot het rooms-katholicisme.¹ Koenen beschrijft hoe bij de uitvaardiging van dit edict een zekere Don Isaac Abrabanel zich smekend aan de voeten van de vorsten werpt en grote sommen geld aanbiedt zodat Ferdinand en Isabelle bijna zwichten. Totdat echter Torquemada verschijnt, de gevreesd operinquisiteur, en uitroept dat daar Judas staat die zijn Heer verkoopt voor dertig zilverlingen.² Het oude antisemitische argu-

ment dat het de Joden waren die Jezus kruisigden, speelde hierin ook een –kleine– rol. Het edict wordt uitgevaardigd en de Joden moeten kiezen. Sommigen vluchten, anderen worden katholiek –de zogenaamde 'Nieuwe Christenen' of '*Conversos*'. Nadat in 1497 ook in Portugal dit edict van kracht gaat, is het jodendom van het Iberische eiland verjaagd.

Hoewel de *conversos* getrouw de missen bijwonen, houden velen er een verkapt judaïsme op na door zich bijvoorbeeld vooral te richten op de Torah. Nadeel is dat veel judaïstische praktijken, zoals het besnijden en het koosjer eten, gemakkelijk te controleren zijn. Het Spaanse wantrouwen richting de *conversos* resulteert in een groeiende repressie door de inquisitie.

Joods getto

Het is niet verwonderlijk dat deze katholieke Joden langzaam maar zeker wegtrekken. Andere handelssteden in het noordwesten van Europa groeien hard en staan ook op gespannen voet met het Spaanse hof. Dat die stedelijke besturen de Spaanse regels niet altijd strikt uitvoerden, blijkt uit het feit dat in diverse steden nog Joodse gezinnen woonden. Vooral de Portugese Joden die inmiddels keurig katholiek zijn –en economisch vaak zelfstandig en welvarend– worden door lokale overheden vaak getolereerd.

Zo trekken de Joden naar steden als Brugge, Antwerpen en Amsterdam. Het zijn stapelmarkten waar Joden, die uitgesloten waren van de gilden, handelsperspectief zagen. Veel Zuid-Europese steden met een handelskarakter, waar Joden logischerwijs naartoe trokken, hadden een Joods getto. In Noord-Europese steden, zoals Amsterdam,

was dat minder het geval en leefden de Joden in grotere vrijheid omdat ze simpelweg geen last bezorgden maar wel geld in het laadje brachten.³

Amsterdam in zicht

De Republiek wordt in het bijzonder aantrekkelijk voor de Sefardische Joden als in 1572 twaalf steden samenkomen in de eerste Vrije Statenvergadering. Koenen schrijft in Da Costa-achtige verwoordingen: '[I]n dat jaar was de dageraad der Nederlandsche vrijheid aangebroken, die ook voor Israël hare liefelijke stralen in steeds toenemende volheid zou verspreiden.'⁴ De vrijheid van religie, in het bijzonder voor de protestanten, en de opstand tegen Spanje was ook voor deze katholieke Joden een uitkomst. Buiten bereik van de inquisitie en onderdeel van een handelsgeoriënteerde natie. Zo vestigden velen zich in de steden die de opstand hadden gesteund, bijvoorbeeld Antwerpen. Maar toen ook daar de Spaanse dreiging boven die stad hing, trokken de Joden noordelijker – hoewel de val van Antwerpen in 1585 geen aanzienlijke toename in het Amsterdamse Jodenaantal toont. Langzaam druppelde een aanzienlijke Joods-Portugese groep de groeistad Amsterdam in. In eerste instantie als welvarende Portugese handelaren die al een eeuw katholiek zijn; pas later bekeren ze zich weer tot het jodendom. De eerste synagogen, Bet Jakob en Neve Sjalom, ontstaan na 1612 als de Sefardische Joden al tientallen jaren in Amsterdam wonen.⁵

Katholieken worden Joden

In de Middeleeuwen kon men in diverse steden in de Lage Landen Joodse gezinnen aantreffen, maar een joods-religieuze praktijk werd niet of nauwelijks gevonden. Dat veran-

derde niet toen eind 16e eeuw een Joods-Portugese etniciteit zich vestigde in Amsterdam. Zij waren katholieken die een afkeer hadden van het Spaanse juk, zoals de meeste stadsbestuurders en de Hollandse en Zeeuwse edelen. Ze woonden de mis bij, waren katholiek gedoopt en hoorden wekelijks de preek van de priester aan. Als rond 1578 eindelijk de Alteratie van Amsterdam plaatsvindt, ontstaat religieuze onduidelijkheid bij de Joods-Portugese inwoners. Moeten ze zich bekeren tot het protestantisme? Het is de meest

De vrijheid van religie, in het bijzonder voor de protestanten, en de opstand tegen Spanje was ook voor deze katholieke Joden een uitkomst. Buiten bereik van de inquisitie en onderdeel van een handelsgeoriënteerde natie

eenvoudige optie. De meeste kooplieden en stadsbestuurders doen dat immers en de bestaande kerken verwisselen simpelweg van religie. Maar hoewel de stad protestant wordt, bekeren de Portugese Joden zich tot het jodendom – op wat uitzonderingen na. Er worden verschillende argumenten aangebracht om deze onverwachte ommekeer te duiden. Wellicht was het de invloed van Joodse contacten buitenaf – men onderhield immers veel handelscontacten met in diaspora verkerende relaties en families. Ook

kan het zijn dat ondanks de conversos er een judaïsme, een gerichtheid op het Joodse karakter van de Bijbel, is gebleven waardoor in de verwarring van de alteratie toch de joodse religie weer voedingsbodem vond. Hoe het ook zij, er ontstond een eigensoortige Joodse gemeenschap. Deze Sefardische gemeenten waren niet klassiek joods, maar kenden bijvoorbeeld een preek zoals ze van de priester gewoon waren. Men ontbeerde de kennis van het jodendom en het Joodse erfgoed was verwaagd. Eigensoortig was deze Amsterdamse Joodse gemeenschap ook omdat ze bestond

De grondrechten en fundamentele vrijheden behoorden de Joden niet officieel toe, maar men werd gedoogd zoals men ook de katholieken gedoogde

uit een hoogstaand gezelschap, in tegenstelling tot veel andere Joodse gemeenschappen in Europa.

Joods-Portugese natie

Het ontstaan van de joodse religie trok de aandacht van de Staten-Generaal. Maar de Staten-Generaal, hoewel het protestantisme nog maar recentelijk tot staatsgodsdienstreligie was bestempeld, bleek ruimhartig voor niet-protestanten. Samenkomsten van katholieken, maar ook van joden, werden niet verboden. Deels is dat te verklaren vanuit de eigen ervaringen met de Spaanse inquisitie

waartegen de Republiek zich had verzet. Anderzijds was het een louter politieke beslissing. De katholieken waren nog altijd groot in getal onder de gehele bevolking en de joden waren rijke kooplieden. Ook had de Staten-Generaal in de bestuurlijke lappendeken geen mogelijkheden om een eigen overtuiging door te drukken. De gewestelijke en stedelijke besturen waren behoorlijk autonoom. En de overwegend gereformeerde Amsterdamse bestuurders hadden totaal geen moeite met deze joodse verschijning, en dus bleef deze Joodse gemeenschap bestaan.

De Staten-Generaal besloten dus geen algemene uitspraak te doen over de aanwezigheid van de joodse religie in het land, maar lieten het over aan stadsbesturen. In Amsterdam, en breder in het gewest Holland, zag men wel de economische en politieke voordelen van in deze Portugese Joden.⁷ De Sefardische diaspora leverde een goed handelsnetwerk op dat uitstreekte over heel zuidelijk Europa en verder, ironisch genoeg vooral ook met Spanje en Portugal.⁸ De Republiek was niet als geheel tolerant, maar bood dus gelegenheid om tolerant te zijn. In Utrecht, om maar een voorbeeld te noemen, zijn Joden nog eeuwenlang buiten de stadsmuren geweest.

Vaak accepteerden stadsbesturen dus andere etniciteiten, ook wel naties genoemd, binnen hun stad. De stad Amsterdam overlegde met de leiders van de Sefardische minderheid en maakte een duidelijke overeenkomst. Volwaardige burgers (met poorterschap) zouden ze niet zijn, maar de Joods-Portugese gemeenschap werd getolereerd. Dit kon gebeuren omdat men in het pré-verlichtingsdenken het individu niet als

uitgangspunt nam. Een natie werd als geheel getolereerd en was ook zelf verantwoordelijk voor het innen van belastingen (de natie betaalde als geheel een som aan belastingen), het beslechten van geschillen, onderwijs en de zieken- en ouderenzorg. Het stadsbestuur had slechts te maken met de bestuurders van de Joods-Portugese natie en zo hadden de gewone Joodse burgers ook alleen met hun Sefardische leiders te maken. Dit heeft geduurd tot het ontstaan van de Bataafse Republiek, waar duidelijk een Franse revolutioneelucht aan zat.

Conclusie

De vestiging van Joden in Amsterdam wordt vaak gezien als toonbeeld van tolerant Nederland. Inderdaad blijkt de Republiek er

een andere politiek op na te houden dan het Spaanse Rijk. De vrijheden die de Joden gegund werden, waren echter afhankelijk per stad en gewest door gebrek aan centraal bestuur. Het is echter onmogelijk om over de Republiek te spreken als tolerante eenheid, aangezien er sprake was van een lappendeken. De grondrechten en fundamentele vrijheden behoorden de Joden niet officieel toe, maar men werd gedoogd zoals men ook de katholieken gedoogde. De keuze om joden en katholieken vrijheden te gunnen, was vaak politiek en economisch. Toch is deze korte geschiedenis van het jodendom in de Republiek een prelude van de latere verzegelde vrijheden. Ook Amsterdam toonde dat vrijheid van religie geen belemmering maar veeleer een verrijking is.

Noten

- 1 Alhambra Decree –het edict uit 1492– is te lezen via https://en.wikisource.org/wiki/Alhambra_decree en bevat een weergave van beschuldigingen, voornemens en veroordelingen door de Spaanse vorst tegen de Joden.
- 2 Koenen, H. J., (1843), *Geschiedenis der Joden in Nederland*, Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1843, p. 120.
- 3 Mak, G, *Kleine geschiedenis van Amsterdam*, Uitgeverij Atlas 1995, pp. 124-130.
- 4 Koenen, H. J., (1843), *Geschiedenis der Joden in Nederland*, Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1843, p. 134.
- 5 Swetschinski, D. M., *Reluctant Cosmopolitans. The Portuguese Jews of the Seventeenth-Century Amsterdam*, The Littman Library of Jewish Civilization 2000, p. 82.
- 6 Swetschinski, D. M., *Reluctant Cosmopolitans. The Portuguese Jews of the Seventeenth-Century Amsterdam*, The Littman Library of Jewish Civilization 2000, pp. 315-316.
- 7 Van Deursen, A. Th. *De last van veel geluk*. Uitgeverij Bert Bakker 2013, pp. 192-195.
- 8 Swetschinski, D. M., *Reluctant Cosmopolitans. The Portuguese Jews of the Seventeenth-Century Amsterdam*, The Littman Library of Jewish Civilization 2000, p. 184

De politiek is gebaat bij diepere vertogen over religie die een inhoudelijke visie op de samenleving geven. Daarvan getuigt een bundel onder redactie van Govert Buijs en Marcel ten Hooven. De katholieke denker Romano Guardini was zo'n inspirerende bron die een tegenovergesteld perspectief geeft dan Rousseau en andere verheerlijkers van de rechten van de mens. In deze rubriek verder aandacht voor de contraststemmen van Luther en Scruton.

Dr. Klaas van der Zwaag, redactievoorzitter

Een spa dieper steken

Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz, *Romano Guardini. Kontouren des Lebens en Spuren des Denkens*; Verlagsgemeinschaft Topos Plus, München 2015; 328 blz.; € 13,95.

Romano Guardini (1885-1968) is een van de meest intrigerende rooms-katholieke denkers, die waardevolle beschouwingen heeft gewijd aan de crisis van de westerse cultuur. Ik herinner me van mijn middelbare schooltijd hoe populair hij destijds was. Ik heb gesmuld van zijn rijke monografieën over Augustinus, Pascal, Dostojewski, Hölderlin, Rilke en vele andere groten van de westerse cultuur. Hij stimuleerde veel studenten en leerlingen om de waarde van de ziel en God

De European Christian Political Foundation werkt aan versterking van het christelijk geluid in Europa. Doet u mee en steunt u ons?

In het voorjaar van 2011 is de European Christian Political Foundation opgericht. De ECPF vormt als 'Europees WI' het Europese netwerk voor Christelijke denktanks en organisaties die actief zijn op het kruispunt van Christelijk geloof, maatschappij en politiek. De ECPF kan door haar netwerk bestaande kennis en expertise verbinden met mensen en organisaties in geheel Europa door conferenties, publicaties en trainingen. De ECPF reikt politici op Europees en nationaal niveau relevante informatie aan, vooral als belangrijke principes omtrent gezin en medische ethiek op het spel staan.

De Guido de Brès-Stichting (WI-SGP) en de ECPF werken samen rondom de vertaling van publicaties en conferenties met SGP-partners in Oost-Europa. Voor meer informatie zie: www.ecpf.info

De ECPF ontvangt subsidie van het Europees Parlement. De omvang van de subsidie is mede afhankelijk van onze eigen fondswerving. Elke euro steun betekent 6 euro extra subsidie van het Europees Parlement voor de ECPF en is dus een 'goed renderende' investering in een helder christelijk geluid in Europa!

Uw steun is welkom op bankrekeningnummer 1537.31.095 t.n.v. de ECPF te Amersfoort

ECPF · Postbus 439, 3800 AK Amersfoort · Tel. 033-4226971 · E-mail: secretariat@ecpf.info

Smaakt deze *Zicht* naar meer? Geef u op voor een proefabonnement!

(één jaargang, vier nummers, voor maar € 15,00)

Bel 010 - 7200 785, surf naar www.wi.sgp.nl of mail naar wi@sgp.nl

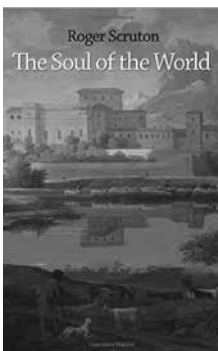
Wist u dat het ook mogelijk is
de Guido de Brès-Stichting te steunen als donateur?
U krijgt dan alle publicaties (inclusief het tijdschrift *Zicht*)
van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP thuisgestuurd.
Neem contact op voor meer informatie.

en de relatie met medemens en natuur te ontdekken. Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz publiceerde in 1985 een Guardini-biografie ter gelegenheid van diens honderdste geboortjaar. Van deze uitgave is recent een pocketuitgave verschenen in een verkorte versie.

Guardini legt de nadruk op de zoektocht naar waarheid die nooit door de rationele wetenschap en de op macht en invloed gerichte politiek verdoezeld mag worden. Guardini betoogt dat waarheid aan de subjectiviteit voorafgaat, autoriteit aan het persoonlijke oordeel, het recht van de algemeenheid aan de enkeling, de kerk aan de individuele christelijke persoonlijkheid. Hij was de ontwerper van een christelijke wereld- en cultuurbeschouwing en beschouwde zich niet primair als vakwetenschapper en vakfilosoof in de strenge wereld van de academie, hoewel hij buitengewoon hoogleraar was in de 'godsdienstfilosofie en katholieke wereldbeschouwing'. Hij voelde zich als een vreemde eend in de bijt in de universiteit. Hij zag zijn kracht niet in schoolse onderzoeken of gedetailleerde wetenschappelijke werken, maar wilde 'met wetenschappelijke verantwoording en op een hogere geestelijk niveau de christelijke werkelijk-

heid duiden', zo formuleert de schrijfster. In zoverre lijkt hij een katholieke pendant van dr. W. Aalders, die ook geen specifiek wetenschappelijke werken schreef, maar wel een bevlogen cultuuranalyse gaf die zeker gefundeerd was op nauwkeurig historisch en wetenschappelijk onderzoek.

Het ging Guardini om de ontmoeting van het christelijk geloof met de wereld, waarbij theologie, filosofie en cultuurwetenschap vruchtbaar op elkaar inwerkten. Guardini was actief in de Duitse jeugdbeweging in de cruciale en moreel gedesoriënteerde jaren voor de Tweede Wereldoorlog. Hij doorbrak de confessionele tegenstellingen, gericht als hij was vanuit de levende Christus op het geheel van de wereld. Hij voelde zich primair een priester, gericht op de liturgie als de essentie van de kerk, iemand die eerder verlegen was dan publiek aan de weg timmerend, bezinnend en diepgravend in plaats van snel in het debat. Toch trok hij veel studenten die in hem meer dan een professor zagen, maar een wijze man die het te doen was om waarheid en niet op zijn eigen gelijk. Zijn zoektocht naar de Europese ziel, die wezenlijk gestempeld is door de joods-christelijke traditie, is nog volop actueel.

Roger Scruton,
The Soul of the World;
Princeton University Press,
Woodstock, 2014;
216 blz.; \$ 27,95.

De befaamde Engelse conservatieve denker geeft in dit boek een duidelijk tegenwicht tegen een eenzijdige wetenschappelijke verklaring van het leven, zoals aanwezig in het evolutionistisch naturalisme. Hoe kan men anders een verklaring geven voor het zoeken naar zin, schoonheid, waarheid en het goede in het leven? Religie is niet een biologische aanpassing van de mens aan het leven, maar heeft alles te maken met het bestaan van de mens als persoon, gericht op het heilige, dat-

gene wat de mens ontstijgt. Scruton zet de waarde uiteen van persoonlijke relaties, morele intuïties en esthetische oordelen die zicht geven op een transcendente dimensie. Deze laatste blijft verborgen voor de wetenschap alleen, bijvoorbeeld in de neurowetenschappen. Scruton verdedigt niet het bestaan van God, maar laat wel zien dat het gevoel voor het heilige essentieel is voor menselijk leven. De religieuze behoefte is wezenlijk voor het menselijk bestaan. Hij

spreekt met respect over natuurlijke rechten, zoals rechtvaardigheid en vrijheid, de laatste beschouwd de vervulling van de eerste. Recht is een fundamenteel aspect van het menselijk bestaan en inherent aan de menselijke persoon. Een rijk boek dat in discussie gaat met tal van denkers, mooie passages biedt over de wereld van de muziek, maar soms ook wat vaag betreft als het gaat om de specifieke inhoud van zijn eigen religieuze geloofsvoorstellingen.

Jean Jacques Rousseau,
*Het maatschappelijk verdrag of
beginselen der staatsinrichting;*
vertaald door Bert van
Roermund, in samenwerking met Sandra van den
Braak; uitgeverij Boom,
Amsterdam, 2015;
262 blz.; € 19,90.

Een klassieker van Rousseau, die het ontstaan van de staat beschrijft en het befaamde beginsel van de soevereiniteit van het volk verdedigt. Soevereiniteit van het volk als verzameling van burgers is volgens Rousseau onvervreemdbaar, ondeelbaar en zelfs (tot op zekere hoogte) onfeilbaar, aldus de inleider. Het begrip soevereiniteit van het volk behelst twee dingen: zorgen dat niemand zich bedreigd weet in wat hij is of heeft (zelfbehoud) en zorgen dat iedereen zijn onafhankelijkheid behoudt (vrijheid). Het maatschappelijk verdrag is volgens Rousseau een contract gesloten op basis van volstrekte gelijkheid en wederkerigheid. De kunst van de politiek is dat er redelijke waarborgen zijn die ervoor zorgen dat in de wil

van allen de 'algemene wil' gehoord wordt. Maar dat zullen nooit absolute waarborgen kunnen zijn, zo stelt de inleider.

Rousseau moet niet veel van de christelijke godsdienst hebben. Dat klopt met zijn filosofisch perspectief: politiek in de samenleving is slechts mogelijk als niemand zich op een uiteindelijke waarheid beroept. Zo betoont Rousseau zich als een democraat in de hedendaagse zin van het woord. Het christendom is een heilige, verheven en waarachtige godsdienst, die alle mensen erkent als kinderen van dezelfde God. Maar deze godsdienst heeft geen enkele bijzondere relatie met het staatslichaam, waardoor religie –als een van de sterke banden van de samenleving in de private sfeer– zonder uitwerking blijft. De christelijke religie is voor Rousseau een volstrekte geestelijke godsdienst, die zich enkel bezighoudt met hemelse zaken: het vaderland van de christen is niet van deze wereld. De harten van de burgers worden in het christendom zelfs van alle aardse zaken losgemaakt. Rousseau: 'Ik ken niets dat meer in strijd is met een maatschappelijke levenshouding.' Hij pleit voor een burgerlijke godsdienst waarin het aantal leerstellingen mini-

maal is en waar volstrekte tolerantie heerst. Iedereen die het waagt te zeggen dat er buiten de kerk geen heil is, moet uit de staat

verdreven worden. Rousseau lijkt op dit punt verrassend een voorloper van het huidige secularisme.

Andreas Kinningg en
Timo Slootweg (red.),
*Deugdethiek, levensbeschouwing
en religie*;
uitgeverij Unieboek,
Houten, 2015;
319 blz.; € 22,50.

Een helder overzicht over het begrip deugd in de verschillende godsdiensten en wijsgerige stelsels in perioden in de geschiedenis. De bundel onderzoekt een verbindend wereldethos dat levensbeschouwelijke tradities over de hele wereld (oudheid, protestantisme, hindoeïsme, boeddhisme, islam) met elkaar verbindt. Zo wordt een poging gedaan om elkaar te vinden in gelijke morele principes, zoals eigentijdse deugden als respect, zorgzaamheid en openheid, aantrekkelijk voor opinieleiders ter be-

vordering van integratie en sociale cohesie. Relevant voor het lezerspubliek van *Zicht* is de uitvoerige bijdrage van Timo Slootweg over de deugd en het protestantisme. Voor het protestantisme is de hoogste waarde niet gelegen in de idee, maar in de persoon, als uniek subject dat in staat is om de openbaring te ontvangen. Terwijl de Griekse erfenis op het punt van de deugdenleer zich concentreert op het eigen vermogen, de rede en de menselijke habitus – het goede kennen is gelijk aan het goede doen, kortom gelijkheid van deugd en weten – is in de protestantse deugdethiek gestempeld door genade, en is er een kloof tussen zijn en behoren. Zonde ligt niet in (gebrek aan kennis), maar in de geneigdheid tot het kwade. Het goede bezitten wij niet –zoals wij deugden kunnen bezitten of toe-eigenen–, maar ontvangen wij door het geloof. Vandaar dat in protestantse kringen een eerherstel van de deugd eerder verdacht dan toegejuicht kan worden. Een relevante bundel over een aangelegen onderwerp.

Govert Buijs en Marcel ten
Hooven (red.),
*Nuchtere betogen over religie.
Waarheid en verbeelding over de
publieke rol van godsdiensten*;
uitgeverij Damon,
Budel, 2015;
368 blz.; € 34,90.

Dit boek onderstreept het feit dat het publieke leven en de politiek niet kunnen zonder de inspirerende rol van religie. Religie is het vermogen om bevrijd te worden van de last van het eenzijdig op economie en nut gerichte politieke bedrijf. Gert-Jan Segers en Geert Jan Spijker stellen in hun bijdrage het Evangelie tegenover wat zij noemen de liberale depolitisering. Premier Rutte noemde tijdens zijn H. J. Schoo-lezing (2013) het hebben van een visie als een olifant die het uitzicht beneemt. Visie wordt geassocieerd met oogkleppen en blauwdrukken. Op

Religieus gemotiveerd geweld

door dr. A. Versluis

D.v. maandag 2 november te Woerden
Meer informatie: zie www.wi.sgp.nl
of bel 010 7200 785
Opgave tot uiterlijk 19 oktober
via www.sgp.nl/guidolezing

Zojuist verschenen!

Verbruiken of doorgeven

*De noodzaak van een
duurzaam energiebeleid*

Dit boek gaat over de vraag hoe de SGP het Bijbels rentmeesterschap in praktijk kan brengen. Als we niet langer energie alleen maar verbruiken, maar ook gaan doorgeven, dan is er genoeg voor iedereen, ook voor komende generaties. Een belangrijk en principieel thema!
231 blz. - prijs € 11,95 (excl. evt. verzendkosten)
Te bestellen via de webshop van de SGP
of tel. 010 7200 785

deze wijze verschaalt politiek volgens de beide schrijvers echter tot een technocratische gelegenheid, enkel draaiend om geld en nut. Een 'pragmatische' politicus die zwijgt over zijn visie op het goede leven en een rechtvaardige samenleving en overheid, is volgens hen een ideologische politicus die het debat ontloopt. Nederland heeft weer grote behoefte aan inspirerende en richtinggevende verhalen. De heersende leegte vraagt om sterke tradities en krachtige morele bronnen, zoals aanwezig in het christendom. Of zoals Erik Borgman die in de bundel stelt: God is de instantie die er voor zorgt dat onze betekenis niet samenvalt met wat we in de ogen van anderen of in eigen ogen voorstellen. Jan Willem Sap voert een pleidooi voor de vrijheid van godsdienst, een voorwaarde voor vrede. Het is een misverstand om te denken dat het beginsel van scheiding van kerk en staat bedoeld is om tegemoet te komen aan atheïstische verlangens om de christelijke godsdienst volledig weg te drukken uit het openbare leven. Vrijheid van godsdienst en levensovertuiging is volgens Sap niet de tegenhanger van de seculiere democratische rechtsstaat. In Nederland is niet neutraliteit van de staat in de openbare ruimte het leidende beginsel maar pluriformiteit. De staat moet een atmosfeer scheppen van respect en tolerantie voor godsdienstige en culturele

verscheidenheid. Leven binnen de reikwijdte van de Europese rechtsorde betekent dat de constitutionele orde zowel de vrijheid van godsdienst als de vrijheid tot godsdienst dient te beschermen. De vrede in Europa en Amerika wordt mede gedragen door het compromis tussen christendom en Verlichting. Uit onderzoek blijkt dat het beschermingsniveau van de rechten van de mens veelal gelijk opgaat met de aanwezigheid van democratische instituties en godsdienstvrijheid. Henk de Roest argumenteert vanuit het denken van Jürgen Habermas dat het voor de publieke ruimte van zeer groot belang is dat religieuze stemmen gehoord worden. De samenleving zou zichzelf anders beroven van uiterst belangrijke bronnen voor identiteitsvorming en zingeving. Habermas pleitte ervoor om religieuze ervaringen om te zetten in profane, rationele inzichten. Van religieuze burgers mag dit niet verwacht worden, wel van politici en zij die een publieke functie vervullen. De bundel verkent verder de specifieke situaties in Turkije en Frankrijk, moderne seculiere rituelen (zoals rond MH17), de verhouding tussen monotheïsme en politiek geweld, islam en democratie, feit en fictie over de participatiesamenleving en de verhouding tussen religie en vrijwilligerswerk, slechts een greep uit de thema's in deze waardevolle bundel.

Andreas Stegmann,
*Luthers Auffassung vom
christlichen Leben*;
uitgever Mohr Siebeck,
Tübingen, 2014;
549 blz.; € 124.

Een boek dat een helder inzicht geeft in Luthers visie op het christelijk leven, waarbij ook de overheid nadrukkelijk aan de orde komt. De stelling van de schrijver is dat de Reformatie de mens heeft vrijgemaakt voor een verantwoordelijke vormgeving van de wereld. In de Middeleeuwen werd de christelijke volmaaktheid gestempeld door de verachting van de wereld (*contemptus mundi*). Luthers ethiek laat zich verstaan als 'beke-

Guido de Brès-Stichting

Wetenschappelijk Instituut SGP

Guido de Brès in actie! Op 1 november 1561 gooit hij 's nachts een pakketje met daarin de Nederlandse Geloofsbelijdenis over de muur van kasteel Doornik. In ons logo ziet u die zwaaiende beweging in de vorm van een G, waarbij de lus het *Ichthus*-visje vormt.

Deze actie van Guido de Brès inspireert en motiveert het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP om 'pakketjes' te sturen in de richting van politiek en samenleving. Onze publicaties zijn eigenlijk steentjes in de Haagse Hofvijver...

Goede, bijbelse principes hebben praktische waarde. Juist in de politiek! Graag willen wij meer mensen daarvan bewustmaken. Met het oog op de toekomst van ons allemaal. Welke tendensen zijn verkeerd en welke ontwikkelingen juichen we toe?

Wilt u ons helpen en steunen bij het maken van nieuwe pakketjes en het blijven gooien van steentjes in de Hofvijver? U kunt bijvoorbeeld Guido-donateur worden of een abonnement nemen op het kwartaaltijdschrift *Zicht*. Neem gerust contact met ons op voor meer informatie!

www.wi.sgp.nl

Guido de Brès-Stichting (WI-SGP)
Dinkel 7, 3068 HB Rotterdam
Telefoon (010) 7200 785
E-mail: wi@sgp.nl

ring tot de wereld'. De rechtvaardiging is volgens Stegmann niet een gebeuren in het innerlijk, maar heeft ook een buitendimensie in de schepping en de scheppingsmatige structuren, zoals de politiek, de overheid, het huwelijk en de economie. Zo leert Luther de rechtvaardiging verstaan: geloof in de vreemde gerechtigheid van Christus, maar dan zo dat de werken er bij ingesloten zijn, niet als verdienstelijk of medeverlossend, maar als werken van het geloof. De gelovige is door de Geest vrij en met Christus heer over alles, maar weet zich met betrekking tot zijn lichamelijk bestaan juist ingevoegd binnen de wereldlijke ordeningsstructuren. De christelijke vrijheid is niet onverschillig ten opzichte van de wereldlijke en kerkelijke ordening maar onderwerpt zich in liefde, om in de gegeven structuren God en de naaste te dienen.

Zo ziet Luther ook de overheid, namelijk als onderdeel van het wereldlijk rijk. De politia is niet zoals de *oeconomia* een direct met de schepping gegeven orde, maar zij ontstaat pas daar waar de scheppingsordeningen door de zonde in gevaar gebracht werden. De christen, hoewel primair lid van Gods rijk, kan en mag het zwaard gebruiken en een overheidsfunctie bekleden als dat in het belang van de naaste is. De God van de Bergrede is niet uit te spelen tegen de God van de schepping. De wereldlijke macht is een disciplineringsmiddel van de Boze en de verzekering van de orde in het wereldlijk rijk. De

leer van de beide rijken stelt Luther in staat om zowel de eschatologische radicaliteit van het christelijk leven alsook de scheppingsmatige gegevenheid in de structuren van de wereld vast te houden. Het christelijk leven bestaat hierin om zowel de horizontale als de verticale dimensie van dit leven nauw op elkaar te betrekken en toch duidelijk te onderscheiden.

Luther komt aan het eind van zijn leven tot de opvatting dat een waarlijk christelijke overheid niet alleen de Godsverering op uiterlijke wijze eensgezind en vreedzaam laat geschieden, maar ook de plicht heeft het ware geloof zo goed mogelijk te bevorderen en de tegenstanders zoveel mogelijk in hun werking probeert te stuiten. Niet dat Luther een christelijke staat voor ogen heeft, maar in een door het christendom gestempeld publieke leven is het vanzelfsprekend dat Gods beide regimenten door de verantwoordelijke personen erkend worden. Hij nadert daarmee de conceptie van Melanchthon die aan de overheid de zorg voor de beide tafelen van de wet (*cura utriusque tabulae*) toekent. Concreet betekent dat de overheid de kerk moet ondersteunen en zorgen voor passende uiterlijke structuren voor de opdracht van de Evangelieverkondiging. Een waardevolle bundel die de actualiteit van Luther ook ten aanzien van politiek en overheid onderstreept. Tussen de tweerijkenleer van Luther en het theocratisch denken van Calvijn ligt feitelijk niet zoveel verschil.

Het mensenrecht van de vluchteling

In alle commotie rondom vluchtelingen, Thalysjihadisten en Syrië-bommen vergeten we één ding: dat een vluchteling een 'drager' is van een mensenrecht. Een mensenrecht? Ja, een mensenrecht, geen smokkelrecht. Artikel 14 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) luidt namelijk: 'Een ieder heeft het recht om in andere landen asiel te zoeken en te genieten tegen vervolging.' Dat geldt voor elk mens, en dus voor elke vluchteling. Ineens blijken mensenrechten geen 'Westers dingetje' meer te zijn en wordt de universele waarde ervan op de proef gesteld. Want hoe universeel kan een dergelijk recht zijn als het uitoefenen daarvan door nog geen 1% van de mensheid al tot onoplosbare problemen leidt? Uiteraard hangt het af van de interpretatie, zoals zoveel daarvan afhangt. Want door een zeer positieve interpretatie van mensenrechten rolt uit zo'n recht een prestatiedruk. 'Iemand' moet zorgen voor bed, bad, brood, werk, sociale zekerheidsvoorzieningen, wif en wat verder tot een humaan bestaan behoort.

Maar wie is die 'iemand'? Ten opzichte van wie kunnen vluchtelingen dat mensenrecht laten gelden? Niet ten opzichte van 'de regio' want die heeft reeds een overvloed aan vluchtelingen en een gebrek aan geld. Niet ten opzichte van Turkije, want daar blijven ze voor immer en altoos een asielzoeker en geen asielvinder. Niet tegenover de Europese Unie, want in 'Brussel' valt de politieke eenheidsdroom met een Oost-Westschisma in duigen. Zelfs niet ten opzichte van Duitsland, waar het opvangen van een enkel mens toch wel wat anders blijkt te zijn dan het opvangen van een hele regio. En al helemaal niet ten opzichte van Hongarije die hen met een hek buiten de deur wil houden. Hoeveel medelijden met ook kan voelen, door de ongeadresseerdheid van mensenrechten is uiteindelijk niemand verantwoordelijk. Hoe menselijk is zo'n recht dan nog? Mogelijk alleen als ieder mens zich verantwoordelijk weet ten opzichte van iemand en een ontmoeting van mens tot mens in plaats van slachtoffer tot redder plaatsvindt.

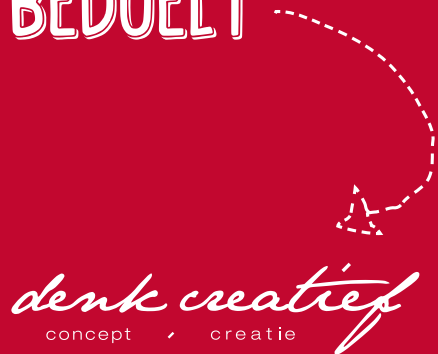
Bij wijze van cliffhanger zij voor minder ludieke, meer serieuze en nog diepgaander beschouwingen verwezen naar het volgende nummer van dit tijdschrift. Hoewel het probleem dan wellicht andere gezichten kent.

Mr. Corry-Anne Everse, wetenschappelijk medewerker WI-SGP

u zoekt...

EEN RECLAME-
BUREAU
DAT BEGRIJPT
WAT U
BEDOELT

u zoekt...

ideeën
vertaald
in

drukwerk

onderscheidend

drukkerij **AMV**

T (0318) 48 40 74
info@drukkerij-amv.nl
www.drukkerij-amv.nl

Thema

Mensenrechten in het geding

Blikopener	<i>Heeft een mens rechten zonder houvast?</i> 1 drs. Jan Schippers
Bijbelstudie	<i>Herderschap, Koningschap</i> 2 ds. R.P. van Rooijen
Interview	<i>Macht moet gebonden zijn aan hoger recht</i> 6 drs. Jan Schippers interviewt mr. G. Holdijk
Focus	<i>Diefstal door de overheid</i> 15 dr. Roelof Bisschop
Thema	<i>Grondrechten van toen tot nu</i> 16 drs. Jan Schippers
Thema	<i>Pluriformiteit niet onderdrukken maar respecteren</i> 18 dr. Henk A. Post
Interview	<i>Islam verdraagt zich goed met mensenrechten</i> 24 dr. Klaas van der Zwaag interviewt Razi H. Quadir
Thema	<i>Wordt de nationale rechtsorde bedreigd door het EHRM?</i> 29 dr. Matthijs de Blois
Thema	<i>Plaag van geweld kan worden gestopt</i> 34 Henri Krooneman MA
Thema	<i>Mensenrechten zonder Verlichting ondenkbaar</i> 40 dr. Klaas van der Zwaag
Kwartaalstelling	<i>Onderwijsvrijheid: de keuze aan het kind?</i> 45 debat tussen dr. Patrick van Schie en mr. Arnold Weggeman
Politiek klassiek	<i>Paul Scholten: Christelijke vrijheid grondslag volksbestaan</i> 48 mr. drs. Bas Hengstmengel
Brandpunt	<i>Mare Liberum</i> 53 Rien Bogerd
Lokaal Vizier	<i>Demonstratierecht, een zegen</i> 55 mr. drs. P. Verhoeve
SGP-Jongeren	<i>Koopmannen met pijpenkrullen in Amsterdam</i> 58 Hans van 't Land
Boekenschap	<i>Een spa dieper steken</i> 63 dr. Klaas van der Zwaag
Perspectief	<i>Het mensenrecht van de vluchteling</i> 72 mr. Corry-Anne Everse